

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE 1980-2020 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND ECONOMIC
GROWTH IN TURKEY IN THE 1980-2020 PERIOD**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seda GÖKÇE

TEZ DANIŞMANI

Doç.Dr. Emek Aslı CİNEL

GİRESUN-2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 19/09/2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik öğrencisi SEDA GÖKÇE 'nin Türkiye'de 1980-2020 Döneminde Dış Ticaret İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki başlıklı tezini incelemiş olup aday 28/09/2022 tarihinde, saat 11:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Doç. Dr. Emek Aslı CİNEL	
Üye	Doç. Dr. Umut ULUKAN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ozan CİNEL	
Üye		
Üye		

ONAY

.../.../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de 1980-2020 Döneminde Dış Ticaret ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/09/2022

Seda GÖKÇE

ÖN SÖZ

Türkiye’de dış ticaretin gelişimi üzerine yazılmış olan bu tez çalışmasında, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Dış ticaret, kalkınmakta olan ülkeler gibi Türkiye’de de artış göstermektedir. Rekabetin yükseldiği günümüz koşullarında mal, hizmet, sermaye ve teknoloji üzerinde çokça durulmaktadır. Bu koşullar Türkiye için rekabet etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de dış ticaretin gelişimini 1980-2020 dönemi için incelemek ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Dış ticaret iktisatçıların önemle üzerinde durduğu bir konu olarak çalışmaya zemin hazırlamış ve yol gösterici olmuştur. Çalışmada Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yol gösterici olan ve desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Emek Aslı CİNEL’e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca bana tüm desteğini sağlayan ve beni her zaman daha fazlası için teşvik edip destek olan babam Coşkun GÖÇMEN babaannem Şaziye GÖÇMEN ile tüm fedakarlıkları için ailem ve eşime sonsuz teşekkür ederim.

Seda Gökçe

Giresun, 2022

ÖZET

Ekonomik büyüme fikri, ekonomistler için her zaman merak ve ilgi konusu olmuştur. Küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında oluşan bağlantı ile dış ticaret ve ihracat-ithalat ikilisi arasındaki ilişki daha fazla dikkat çekmiş, bu konu üzerinde birçok deneysel çalışmalar yapılmış ve yeni politikalar geliştirilmiştir. Dış Ticaret, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, sürdürülebilir büyümenin sağlanmasında ve geliştirilmesinde büyük önem taşıyan ithalat ve ihracatın toplamı olarak gösterilmektedir. Yine bu bağlamda dış ticaret, ülkenin kalkınmasında büyük ölçüde rol oynamaktadır. Günümüzde dış ticaret; kalkınma ve küreselleşmenin ana kavramı olarak nitelendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Dış Ticaret, Türkiye, İthalat, İhracat

ABSTRACT

The idea of economic growth has always been a subject of interest for economists. The relation between globalisation and economic growth; and the relation between foreign trade and exportation-importation have begun to be more attractive, which has paved the way for experimental studies and new policies in this regard. Especially in developing economies, foreign trade is accepted as the total of exportation and importation which are of great importance for the development and realisation of sustainable growth. Foreign trade has an impact on the development of countries and is the main term for development and globalisation today.

Key Words: Economy, Foreign Trade, Turkey, Import, Export

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
GRAFİKLER DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ TANIMLAR VE BÜYÜME TEORİLERİ	3
1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı.....	3
1.1.1. İhracat Tanımı ve Türleri	5
1.1.2. İthalat Tanımı ve Çeşitleri.....	6
1.2. Dış Ticaret Politikası.....	7
1.2.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları.....	8
1.2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları.....	9
1.3. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	11
1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı.....	11
1.3.2. Ekonomik Büyümenin Doktrin Tarihi	12
1.4. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	14
1.4.1. Sermaye Birikimi	15
1.4.2. İşgücü Artışı.....	15
1.4.3. Teknolojik İlerlemeler.....	16
1.5. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	16
1.5.1. Merkantilist dönem (1450-1750)	16
1.5.2. Fizyokratik Dönem (1750-1776)	17
1.6. Klasik Büyüme Teorisi	18
1.6.1. Smith ve Ricardo'nun Büyüme Teorisi.....	18
1.6.2. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli	22
1.6.3. Marksist Büyüme Teorisi.....	24
1.7. Keynesyen Büyüme Teorisi.....	25
1.7.1. Harrod Domar Büyüme Modeli	25
1.8. Neo- Klasik Büyüme Teorisi	26
1.9. İçsel Büyüme Teorisi.....	28

1.9.1. Yeni Keynesyen Teoride Büyüme	28
1.10. Dış Ticaret Teorileri.....	29
1.10.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	29
1.10.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	31
1.10.3. Heckscher - Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi.....	34
1.11. Yeni Dış Ticaret Teorileri.....	36
1.11.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	36
1.11.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	37
1.11.3. Ürün Dönemleri Teorisi.....	38
1.11.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	39
1.11.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	40
1.11.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	40
1.11.7. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi.....	41
İKİNCİ BÖLÜM	46
2. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	46
2.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi Literatür	
Derlemesi.....	49
2.2. Liberal Ticaret Dönemi (1980-2020)	56
2.3. Pandemi Sürecinin Türkiye Dış Ticaretine Etkisi (2019-2020)	72
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB** : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE : Araştırma- Geliştirme
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF : Uluslararası Para Fonu
TL : Türk Lirası
TUIK : Türkiye İstatistik Kurumu
Vb :Ve benzerleri
Vd. :Ve diğerleri

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1: Büyüme Teorileri ve Özellikleri	18
Tablo 2: Literatür Özeti.....	50
Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri, 1980–2000.....	60
Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri, 2000–2020.....	63
Tablo 5: Türkiye'nin 2010-2019 Döneminde En Fazla İhracat Gerçekleştirdiği Ülkeler (Milyar Dolar)	69
Tablo 6: Türkiye'nin 2010-2019 Döneminde En Fazla İthalatın Gerçekleştirdiği Ülkeler (Milyar Dolar)	70
Tablo 7: Türkiye'de 2018-2020 Döneminde Ekonomik Büyüme Oranları (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim %).....	74

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: 1980-2020 Dönemi Türk Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)	68
Grafik 2: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Büyüme Oranları, 2018-2020.....	73
Grafik 3: Pandemi Döneminde Türkiye’de İhracat Rakamları (3 Aylık Dönemler Milyon Dolar)	75

GİRİŞ

Ekonomik büyümeyi hızlandırarak refahlarını artırmak isteyen ülkeler, sanayi politikalarına ayak uydurmaya çalışırken, çoğu zaman kaynak sıkıntısı ile karşı karşıya kalmakta ve dış kaynak kullanımına yönelmektedir. Ekonomik büyüme daima ekonomistlerin ilgisini çeken bir konu olmuştur. Küreselleşen dünya ile birlikte ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki daha fazla dikkat çekmeye başlamış ve bu konuda birçok ampirik çalışma yapılmıştır. İthalat ve ihracatın toplamı olarak tanımlanan dış ticaret, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir büyümenin sağlanmasında büyük önem taşımakta ve dış ticaret ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkilemektedir.

Günümüzde ülkedeki ekonomik ilişkilerde kullandığı en önemli kanallarından biri dış ticarettir. Ekonomik büyüme kaynağı olarak gösterilen dış ticaretin iktisatçılar tarafından geniş çapta incelendiği görülmektedir. Smith, Ricardo ve Heschker-Ohlin gibi ekonomistler tarafından geliştirilen modeller, dış ticaretin her iki ülkenin de dış ticarettten gelir elde etmesi için önemli bir araç olduğunu savunmaktadır. Adam Smith'in araştırmalarına göre dış ticaret, ülkenin kaynakların daha etkin kullanıldığı yeni pazar alanlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu pazar alanlarının genişlemesi daha büyük bir iş bölümüne yol açar ve iş bölümü emek üretkenliğini artırmaktadır. Ayrıca dış ticaret, üretimin geri kalanının satılmasını ve karşılığında talep yetersizliği olan başka bir malın satın alınmasını sağlamaktadır. Böylece ekonomiyi alt üst eden arz-talep dengesinin yeniden kurulmasına yardımcı olmaktadır. İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat literatüründe tartışılan önemli bir konudur. İthalat ve ihracatın artırılması, doğrudan dış ticaretin artırılması, daha fazla teknolojik bilgi birikimi yaratılması ve ölçeğin ekonomisinin değiştirilmesi, istihdam artışı ve verimliliği artırabilmektedir.

Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek taraflı nedensel ilişkilere odaklanan bu ilişki, literatürde "büyümeye dayalı ihracat" beklentisiyle yayınlanmıştır. Ekonomik büyüme ile büyüme ve ithalat arasındaki ilişki dikkate alındığında; Ekonominin büyümesinde ithalatın artmasının tek taraflı bir nedeni var gibi görünmektedir. İkincisi, ithal sermaye ve yatırım kalemleri ile sermaye stoklarının ve bu tür ekonomik büyümenin büyüme artıracağını savunan "ithalata dayalı büyüme

tahmini" dir. Bu varsayım, rekabet ve ithalat yoluyla yüksek kaliteli ara girdilerin iç piyasaya girmesi nedeniyle ekonomik büyümenin hızlanacağı beklentisiyle desteklenmektedir.

1929'dan sonra uzun süre muhafazakâr ve ithalata dayalı bir sanayileşme stratejisi izlenmiş, Türkiye'de ithalata gümrük vergisi koyma hakkı tanınmıştır. 1970'lerde ve 1980'lerde World Open (Açık Dünya) 'da açık fikirlilik ve ihracatı teşvik politikasının uygulanması, Türkiye'nin 24 Ocak 1980 tarihli bir kararla ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisi benimsemesinin yolunu açmıştır. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile sermaye hareketliliğinin artırılması hedeflenmiştir.

1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile bazı mallar için AB ülkesi aleyhine gümrük vergileri sıfırlanmış ve üçüncü bir ülkeye tarifeler düşürülmüştür. Son otuz yılda, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu çoğu gelişmekte olan ülke, ithalata dayalı sanayileşme politikalarından vazgeçilmiş ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarını değiştirmiş görünmektedir.

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken ihracata dayalı büyümeyi ihracat açısından sadece dış ticaret bağlamında incelemek yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle, daha gerçekçi araştırmalara ulaşmak ve daha doğru politika önerileri geliştirmek için ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca üretim sektörünün ve ekonominin üretim düzeyinin artırılmasında sağlık, büyüme, ihracat ve ithalat ilişkisinin belirlenmesinin önemi büyüktür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET ve EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ TANIMLAR ve BÜYÜME TEORİLERİ

1.1.Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı

Dış ticaret; uluslararası coğrafi sınırlar içerisinde iki veya daha fazla ülke arasında karşılıklı mal veya hizmet alışverişi olarak açıklanmaktadır. Başka bir tanımlamaya göre ise dış ticaret; ülke içinde üretime konu olan diğer ülkelere mal, hizmet, sermaye ve mülkiyet haklarının satımı olarak açıklanmaktadır. Ülkelerin siyasi, ekonomik gelişimini ve dünya ekonomisi içindeki gücünü belirleyen önemli bir unsur olan dış ticaret ; devlet, şirketler, hane halkı gibi ekonomik birimlerin avantajlı konumlarını artırmaya ve aynı zamanda korumaya yönelik teşvikler sağlamaktadır (TÜİK, 2018: 7).

Dış ticaret; uluslararası ticaret opsiyonlarının uygulanmasını ve ülkeler arası yapılacak olan ticareti kolaylaştırmasıyla ekonomik büyümeye ciddi derecede katkı sağlamaktadır. Dış ticaret hadlerinde yer alan ithalat nesnesinin teknolojiye dayalı büyümesi, uluslararası ticaret bilgi akışının hızlanmasına yardımcı olmakta ve sermayenin ve ekonomik büyümenin artmasıyla sonuçlanmaktadır. (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020: 28).

Dış ticaret kavramı birleştirici önemli bir kavram olarak ekonominin her yönünde karşımıza çıkmaktadır. İthalat ve ihracat için önem arz eden bu kavram, küresel etkileri ile ülkelerin ekonomilerini şekillendirmekte büyük bir rol üstlenmektedir. Ülkelerin temel yapısındaki bu değişkenlikler dış ticaret yolu ile birlikte birbirlerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Uluslararası ticari ilişkilerinin kurulmasındaki temel faktörlere bakıldığında milli yapıların ihtiyacı karşılayabilecek durumda olmaması ve iç talebin güçlü olması nedeniyle yurt dışından satın alma ihtiyacı hissetmesi olduğu görülmektedir. Kaynakların çeşitliliği ve kalkınma ortamındaki değişiklikler, ülkelerin üretimlerini yeterli miktarlarda artırmamalarının sebepleri arasındadır. Doğal kaynaklar ve iklim değişkenliği üretim durumunu etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Dinler, 2012: 556).

Dış ticaret işlemleri açısından ihracat ve ithalat iki şekilde kullanılmaktadır. Genel anlamıyla ihracat; kurum ya da kişilerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin yurt dışına satılması anlamına da gelmektedir. Dış ticarete benzer olarak ifade edebileceğimiz bir kavram olan ihracat, bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi yorumlanmasında önem arz etmektedir. İhracat, dış pazarlara girmeye dolayısıyla da ülkeye döviz girişi sağlamaya yarayan önemli bir araçtır. Ülkelerin dış ticaretini sağlayan birimlerden bir tanesi olan ithalat; dış ticaret yapan ülkeler arasında yurt içinde üretmiş olduğu malları hukuka dayalı bir şekilde başka ülkelere satması anlamına gelmektedir (Hatiboğlu, 1976: 63).

Dünyada üç tip iklim bölgesi, farklı tarım ürünlerinin yetiştirilmesine izin vermektedir. Tropikal ve subtropikal iklimlerde yetişen tarım ürünlerinin çeşitliliği, ülkelerin diğer ülkelere mal ihraç etmesinin nedenlerinden bazılarıdır. Ayrıca coğrafi konum itibarıyla petrol ve diğer maden kaynaklarındaki farklılıklar dış ticaretin sebepleri içerisinde gösterilebilir. Ülkelerdeki gelişmişlik düzeyindeki değişkenlikler, farklı güç ve fiyat düzeylerinden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki etken faktör donanımlarına baktığımızda ise teknoloji ve bilginin burada ön planda olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bakıldığında tarım ürünlerinin ithalatına büyük ölçüde önem verildiği dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bakıldığında da tarım piyasaları ve hammadde piyasalarına sahip olan az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarını mal ithal ederek karşılamaya çalıştıkları gözlenmektedir.

Ülkeler arası fiyat değişimleri: Uluslararası ticaretteki mal fiyatlarındaki değişimlere ve ülkelerin faktör yapılarındaki değişimlere bağlıdır. Sanayi ve teknoloji gibi etkenlerin, ülkelerin üretim aşamalarında ulaşmaları gereken verimlilik üzerinde direkt olarak etkisi bulunmaktadır. Verimlilik farklılıkları, yurt dışına düşük maliyetli ürünlerin satışına ve yurt dışından yüksek maliyetli ürünlerin satın alınmasına yol açmaktadır.

Yerli üretimde oluşan dengesizlikler: Yerli üretimdeki farklılıklar veya iç pazarda oluşan yetersiz talep dış ticarete neden oluşturmaktadır. Bu nedenlerin esas temelinde doğal kaynakların farklı ülkelerdeki farklı dağılımı, yeterli olmayan bilgi ve işgücü faktörleri, ekonomik büyüme oranlarındaki dalgalanmalar ve bu koşulların dış ticareti zorunlu hale getirmesi yatmaktadır.

Ürün farklılaştırması: Belirli bir endüstriyel toplumda üretilen ürünler tamamen birbirinin yerine geçemez. Ürünler görünümleri, boyutları, şekilleri, renkleri ve kullanımları itibariyle birbirlerinden farklılık gösterir. Tüketicinin tercihi, ürünün belirtilen özelliklerine göre şekillenmektedir (Dinler, 2012: 326).

1.1.1. İhracat Tanımı ve Türleri

İhracat, genel tanımı ile kişi veya kurumlar tarafından yurt dışına üretilen mal ve hizmetlerin satışlarıdır. Başka bir deyişle, ihracat ülke dışına satımın kısaltılmış halidir. Geniş anlamda ihracat, bir ülke içinde serbestçe dolaşan mal ve hizmetlerin satışından veya yurt dışından, diğer ülkelerden veya ülke içinden mal ve hizmet satın alınmasından elde edilen fiyatların tahsil edilmesi işlemidir. İhracat, dünyadaki birçok ülke ve şirket için önemli bir konuma sahiptir ve aralarında gelişen ticarete ekonomik gösterge olarak kabul edilmektedir. İhracat sadece karlılığı, kapasite kullanımını ve pazar güvenini iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda ticari dengeyi ve aynı zamanda yaşam standartlarını da iyileştirmektedir (Barker ve Kaynak, 1992: 27). Uluslararası literatürde ihracat için çok sayıda tanım mevcuttur. Birçok kaynaktan yapılan ihracat tasvirleri şu şekildedir:

- Bennett'e (1998) göre, yurt içinde üretilen, depolanan ve işlem görmüş malların dış pazarlarda satışlarıdır (Bennett, 1998: 15).
- Bir başka tanımda ihracat, bir finansman kaynağı ve banka kredilerine alternatif olarak uluslararası pazarlara açılmak olarak tanımlanmaktadır (Çetin ve Seker, 2013: 122).
- İhracat aynı zamanda bir ülkenin ekonomik zenginliğinde, işsizlik problemine çözüm sağlanmasında, ekonomik büyümede ve yüksek refah seviyesine geçilmesinde önem arz eden bir etken olarak kabul görmektedir (Aygün, 2010: 115).

En yaygın ihracat türü özellik arz etmeyen ihracat (spesifik olmayan ihracat), ihracatın gerçekleştirileceği gümrük idaresine başvuruda bulunulması ve ihracat birliği tarafından onaylanmış bir gümrük beyannamesi sunulması ile gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ihracat lisansı gerektirmektedir. Bu, ihracatı tamamen yasaklanmış mallar dışındaki bir ihracattır. Bu ihracat çeşidinde ihracat herhangi bir kurumdan izin

gerektirmemekte ve herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Kayda bağı olan ihracatta, ihraç edilecek malların DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı) tarafından tanımlandığı anlamına gelmektedir. Bu ihracat türü kapsamında, ihracat öncesi gümrük beyannamesi kaydı için ihracatçı birliklerine başvurulması gerekmektedir. İlgili tescilin dernek tarafından onaylanması halinde, onay ihracatçılar gümrük makamlarına haber vermelidir. İhbar süresi 30 gündür. Ancak, miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere ihracat yapılması durumunda, DTM tarafından 30 günden az veya 30 günden fazla olarak kayıt izni eksi olarak belirlenmektedir. Türkiye'den yapılan yaygın ihracat biçimleri, spesifik olmayan ihracat türleri tarafından sağlanmaktadır. İstisnalar dışında ihracat ödeme tutarı için belirlenen 180 gündür. Özellik arz eden ihracatlarda bahsettiğimiz süre 180 günü aşmaktadır. Takas ihracatı, iki taraf arasındaki bir anlaşma uyarınca para yerine ikame edilebilecek mal, hizmet veya teknolojilerin transferi yoluyla iki ülke arasında ihracat değerinin tamamının veya bir kısmının sağlanmasını ifade edebilmektedir. Arada oluşabilecek olası bir fark döviz transferi ile yapılabilir. Öte yandan, bağı muamele ikiden fazla ülke arasında bir işlem değişimidir. Bunun sağlanabilmesi için ihracatçı birliklerine başvurulması zorunludur. Bir diğer ihracat türü olan konsinye ihracat, malın satışının sonra olması şartıyla, ihracatçı bir şirketin dış temsilciliğine yapılan ihracat şeklidir. Sevkiyat alan kişi ve kuruluşlar malı cari değeri üzerinden fiyatlandırıp, bu değeri geçen komisyon ücretini satıştan kazanılan gelirden düşmektedir. Kalan tutarı ise banka aracılığıyla döviz olarak ihracatçıya havale etmektedir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 87). Diğer ihracat türleri başlıkları ise şöyledir: “İthal Edilmiş Malın İhracatı, Bedelsiz İhracat, Transit Ticaret, Serbest Bölgelere Yapılan İhracat, Sınır Ticareti Kapsamında Yapılan İhracat, Kredili İhracat, Bavul Ticareti, Kiralama Yoluyla İhracat”.

1.1.2. İthalat Tanımı ve Çeşitleri

İthalat tanımı genel anlamıyla ülkeler arasında karşılıklı mal ve hizmet arzı olarak tanımlanabilir. İthalat, ihracatla birlikte ülkenin dış ticaretini oluşturan dış satışlar olarak da tanımlanmaktadır (Kaya, 2010:11). İthalat, gümrük mevzuatına göre ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmakta, diğer ülkelerde üretilmekte ve serbestçe ithal edilebilmektedir (Birincioğlu, 2017: 4). Ülkeler dışa bağımlılığı önlemek için her zaman ithalatı minimumda tutmayı hedeflemektedir. Kişiler, tüzel kişiler veya devlet kurumları “Akreditifli İthalat, Mal Karşılığı İthalat, Bedelsiz İthalat, Belge

Karşılığı İthalat, Kredili İthalat, Geçici Kabullü İthalat, Ankonsinyasyon İthalat” gibi doğrudan ve çeşitli şekillerde ithalat yapabilir.

Akreditif kelimesinin anlamı, ithalatçının talebi üzerine banka aracılığıyla ihracatçıya, satılan mal ve hizmetlerin değerini belirli koşulları karşılamak üzere karşılayacağına dair verilen sözdür. Bu gereksinimler tipik olarak malların sevkiyatını belgelemek için kullanılmaktadır. Akreditif şartları, ithalatçının bankası tarafından, akreditif olarak da bilinen yazılı düzenleme ile ihracatçının bankasına gönderilmektedir. İhracatçı, ithal ettiği mal veya hizmetin bedelini akreditifte belirtilen şartlar sağlandığında, taşımayı gerçekleştirdiğinde teslim almakta ve ilgili belgeleri bankaya havale etmektedir (Seymen, 2015: 11). Bir diğer ithalat türü olan mal karşılığı ithalat, satın alınmış olan ürünün sözleşmede belirtilen tarihte varış yerine ulaşması ve ithalatçının işlemi satmasından sonra varılan anlaşmaya göre bedelin daha sonraki bir tarihte ödenmesinin sağlanması işlemidir. Bu şekilde ithalat yapmak, ithalatçılar için en karlı ödeme yöntemidir. Yani ödeme mal tesliminden sonra yapıldığı için alıcıya bir süreliğine borç olarak kabul edilmektedir. Bu da ithalatçılara avantaj sağlamaktadır (Yurdakul, 2014: 15). Bedelsiz ithalatta ise döviz akışı yoktur. Ülkeye geri getirilmesi gerekmeyen ancak yurt dışında elde edilen gelir ve tasarruflarla satın alınan, bazı özel veya ticari malların ithalatıdır. Dolayısıyla bu yolla gerçekleştirilen ithalat vergiye tabidir. Bu vergilerin tahsilatını ise gümrük idaresi üstlenmektedir (Kaya, vd., 2013: 8). Belge Karşılığı İthalat; İthal edilen malın ülkeye nereden geldiği dikkate alınmaksızın gerçekleştirilen bir ithalat şeklidir, malın sevkiyatta olduğunu kanıtlamanız yeterlidir (Sanver, 2014: 9). Kredili ithalat ise ithal edilen malın bedelinin daha sonrası bir tarihte ödendiği ertelenmiş bir ithalat türüdür. Geçici kabullü ithalat alıcıya belli bir kazanç sağlanarak yurt dışına yeniden satılan ithal bir emtiadır. Yani ihracat amaçlı üretilmektedir. Ankonsinyasyon ithalatta ise belirli bir süre sonunda malın satış veya devir bedelinin gerçekleşmesi şartına bağlıdır.

1.2.Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası; ticareti çeşitli yönleriyle kullanmak ve daha serbest hale getirmek, üretimi canlandırmak gibi sebeplerle kullanılmaktadır. Devletin dış ticaret gücü bu politikanın oluşturulmasına öncülük etmektedir. Ülkeler bu politikayı uygularken dünya çapındaki ticaret kurallarına uymaktadır. Ekonomik entegrasyon söz konusu olduğunda durum farklıdır. Örneğin; Ekonomik entegrasyonlardan biri

olan Avrupa Birliği, üye devletlerinin dış ticaret politikasını oluşturmaktadır. (Başol, 1983:314).

Bir diğer bakış açısına göre dış ticaret politikası; ülkelerin dış ticaret ilişkilerinin oluşumunda, belirli düzenlemeler ve faaliyetlerinin hukuka uygun olarak sürdürülmesi için uygulanan kurallar olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin siyasi ve ekonomik otoritelerinin süregelen çabaları, dış ticarete uygulanan ekonomi politikasının belirlenmesinde olumlu sonuçlar vermektedir. Bu, sermaye, emek ve teknoloji gibi faktörlerin etkin kullanımını ve dolayısıyla dış ticaretin doğru politika ekseninde uygulanması sonucu üretimdeki artışı açıklamaktadır (Hirschman, 1980: 53).

1.2.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticaret politikasının tanımı yapılırken belirtilen amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

- lke halkının refahını artırmak ve yaşam standartlarını iyileştirmek
- Dış ticaret ilişkilerinin dengeli oluşunu sağlamak
- lke içindeki endüstrileri koruyarak ve geliştirmek ve dış pazarlarda rekabet edecek duruma getirmek
- Dış açık ve fazlalık politikası uygulamak
- lke içerisindeki tam istihdamın sağlanış durumunda olmasını sağlamak
- Fiyat istikrarını sağlamak için iktisada dair politikaları etkin şekilde kullanmak
- Ulusların ve diğer ulusların dış politikasına yön vermek (Ertürk, 2001: 107).

Dış ticaret yapan bir ülke olmak oluşan istikrarsız durumlara pozitif veya negatif yönde etki edebilmeyi gerektirmektedir. Tam istihdam için sreklielik sağlamak dış ticaret oluşumunda ve gerçekleşmesinde önem arz etmektedir. Aynı zamanda ekonomik sebepler haricinde bazı üretim faaliyetlerini dış pazarlarda koruma olanağı sağlayan dış ticaret politikası, iktisadi büyümeye yönelik tedbirler geliştirebileceği gibi politik sebeplerden ötürü korunması amaçlanan endüstrileri içermektedir. Gelir dağılımını içerisinde belirli bir kesim için korunma amaçlandığı zaman bu istek doğrultusunda o kesimin üretmiş olduğu malların ithalatına yüksek vergi ve kotalar konulabilmektedir. Özellikle bazı sanayi ülkelerinde olmak üzere iktisadi etkinliği

yüksek olamayan endüstrilerdeki meslek sahipleri siyasal olan güçlerini ön planda tutarak, dış ticaret içinde mallarını koruma yoluna gidebilmektedir.

Ekonomiyi geliştirmek için; kota uygulamaları, tarifeler vb. kısıtlamalar yeni inşa edilen endüstrileri koruyabilmekte, ihracatı teşvik edebilir, yatırım ve ara malları ithalatını artırabilmekte ve lüks malların ithalatını yasaklayabilmektedir (Seyidoğlu, 1982: 257).

Kalkınma stratejilerinde, yabancı ülkelerle istikrarsızlık faktörlerini aşmak için ekonomik çeşitliliğe yol açan politikaların değerini vurgulamak önem kazanmaktadır. Kendine yetme çizgisi olarak gösterilen otarşinin amacı, ülkeyi dışa bağımlı olmaktan kurtarmaktır. Gelişmiş ülkelerde bu durum biraz zordur ve otarşiyi tam manada koruyamazlar ve üretmedikleri malları ithal etme seçeneğine yönelirler. Dış ödemelerde oluşan bu dengesiz durum günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için geçerli sayılmaktadır. Dış ticaret politikası dış açıkları giderilme politikasında da önemli görev üstlenmektedir. Dış borç oranı yüksek olan ülkelerin sürdürdükleri dış ticaret politikası, ihracata yön vermekte ve yurt içinde bulundurdukları yerli sermaye şeklindedir. Dış ticaret politikasının önemli amaçlarından olan tam istihdamın, sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Ekonomik politikaların yoğun ve etkin şekilde uygulandığı kriz zamanlarında ülkeler enflasyon ve deflasyon gibi fiyat istikrarsızlıkları ile mücadele halindedir (Seyidoğlu, 1982: 257).

1.2.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Devlet, dış ticarete müdahalede bulunmak amacıyla birtakım araçlar kullanır ve bu araçlar doğrudan ve dolaylı politika araçları olmak üzere ikiye ayrılır (Seyidoğlu, 2003: 120). Dolaylı politika araçları, para politikası ve maliye politikasını içermekte ve para politikası yoluyla faiz oranlarına müdahale ederek sermaye akışına müdahale etmektedir. Daha sıkı para politikası faiz oranlarını yükseltirken, daha gevşek para politikası faiz oranlarını düşürmektedir. Dolayısıyla sermaye çıkışları maliye politikası yoluyla hükümet, kamu harcamaları ve vergilendirme şeklinde piyasaya müdahale edebilmektedir. Genişletici maliye politikası ödemeler dengesi açısından olumlu, daraltıcı maliye politikası ise olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Ertürk, 2001: 108)

Doğrudan politika araçlarına baktığımızda ilk olarak tarifeler yer almaktadır. Vergiler, ithal edilen mallardan alınan vergilerdir. İthal edilen malların çoğu bu

vergilere tabidir. Bu vergiler, ülkeye girdiklerinde yabancı malların değeri veya miktarı üzerinden alınan vergilerdir. Diğer politika aracı ise, tarife dışı araçlar olarak da bilinen ithalattan elde edilen döviz kazancının kısıtlanarak ithalatın kısıtlanması veya tamamen yasaklanmasıdır (Kurt, 2011: 17).

Bazı tarife dışı araçlar şu şekildedir;

- İthalat pahallıyken yerli üretimi karlı hale getirmek için tarife benzeri bir araç olarak, yani ithal ikameci şirketlere verilen sübvansiyonlar.
- İthalat yasakları, kotalar, kambiyo kontrolleri vb. malların ülkeye nasıl giriş çıkış yaptıklarını farklı şekillerde doğrudan belirleyen ithalatı sınırlayan miktar kısıtlamaları.
- Alıcılar ile satıcılar arasında belirlenmiş kotalar getirerek, özellikle gelişmekte olan ülkeler için emek yoğun mallarda gönüllü ihracat kotaları olması.
- Sonuncu olarak hükümet, halk sağlığı ve halk güvenliği için adımlar atmalıdır. Görünmeyen engeller bu düzenlemeler olarak sıralanabilir (Bayrakdar, 2007: 8).

Üçüncü araç, ihracatı teşvik eden ve firmaların dış rekabete açılmasını ve bu rekabetin etkilerinin verimliliği artırmak için kullanmasını sağlayan yeni teknolojidir. Bu teşviklerin olumlu yönleri olmakla birlikte ihracat sektöründe yeterli teşviklerin olmamasından kaynaklanan bazı zorluklar da mevcuttur (Saçık, 2009: 165). Dördüncü politika aracı genellikle ülkeler arasındaki uluslararası anlaşmalara dayanan, döviz tasarrufu sağlayan ve taraflardan birinin kamu kurumu olması şartıyla büyük üretim tabanları oluşturmak için yabancı sermaye kullanan ticarete dayalı yaklaşımdır (Seyidoğlu, 1999: 121).

Bahsedilmesi gereken bir hususta ticaret performansının önemli bir ölçüsü olan dış ticaret açığıdır. Dış ticaret açığı yabancı para birimlerinde ölçüldüğünde, farklı ülkelerin değerini karşılaştırmak zorlaşmaktadır. Dış ticaret açığının standart ölçüsü, ihracatın ithalata oranıdır. Ülkeler arasında karşılaştırma yapmak için bu oranı kullanmak daha kolay olmaktadır. Örneğin, eşit dış ticaret açığına sahip iki ülke GSYİH'nın %10'unu ihraç etmeli ve GSYİH'nın %15'ini ithal etmelidir. İkinci ülkenin oranını %35 ve %40 olduğu düşünüldüğünde, bu iki ülke arasındaki dış ticaret açığı

%5'tir. İlk ülkenin karşılama oranı %67 iken diğer ülkelerin karşılama oranı %88 dir. Bu farklılığın nedeni, diğer ülkelerle aynı olmasına rağmen ticaret hacmi yüksek olan ülkelerin açığı kapatmasının daha kolay olmasıdır. Dış ticaret hacmi büyük bir ülkede ihracatta küçük bir artış veya ithalatta küçük bir düşüş yaşanması açığı kapatmayı kolaylaştırmakta, ancak dış ticaret hacmi küçük bir ülkenin açığı kapatmak için daha yüksek oranlara ihtiyacı olmaktadır (Aydın, vd., 2014: 2).

1.3.Ekonomik Büyüme Teorileri

1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme açık anlamı ile, bir ülkenin bir dönem içinde ürettiği mal ve hizmet hacmindeki süregelen artışı ifade etmektedir. Genel olarak, ekonominin arz tarafını etkileyen üretim kapasitesinde uzun vadeli bir artış olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanımda "Ekonomik hayatın temel verilerinde (işgücü, doğal kaynaklar, altyapı) yıldan yıla reel gelir sağlayacak şekilde sürekli artışın görülmesi olarak tanımlanmaktadır" (Ülgener, 1991: 409).

Birçok ekonomist ekonomik büyüme kavramını farklı şekillerde tanımlamıştır. Schumpeter'e göre büyüme; dinamik ve istikrarsız bir ekonomik gelişme süreci olarak hızlı ilerleme ve baskı olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde tüm gelişmekte olan ülkelerin de asıl hedefi hızlı bir süreçte ve düzenli olarak ekonomik büyümedir. Yoksulluğu ve işsizliği azaltmak, gelir dağılımını iyileştirmek, fiziksel ve sosyal ithalatı artırmak ve yeni teknolojilere erişmek için yerel kimliğe uygun büyüme tahminleri geliştirilmektedir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 1).

Ekonomik büyümenin farklı seviyeleri vardır. Bu limitlerden ilki; Cari fiyatta bulunan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) üzerinden hesaplanan büyüme oranı olan büyüme oranı ve cari fiyattır. İkincisi, büyüme oranı ve bir yıllık temele dayalı GSYİH büyümesine göre hesaplanan büyüme oranı olan hedef fiyattır. Üçüncüsü, farklı ülkelerde ve her birinin ulusal para biriminde tek bir mal ve hizmet stokunun satın alınması için gereken para miktarı nedeniyle kurulan döviz kuruna göre kazanılan GSYİH miktarı olarak hesaplanmaktadır (Kaynak, 2011: 2-3).

Diğer büyüme oranları ise; Gelecek Büyüme İstatistikleri, Süreci yansıtan uzun büyüme dönemlerinin ortalaması olarak hesaplanan büyüme oranlarıdır. Doğal Büyüme Hızı; İşsizlik oranını kalıcı kılan büyüme oranıdır. Teknolojik ilerlemenin

olmaması ve işsiz sayısının artmaya devam etmesi durumunda, doğal büyüme hızı personel artışına eşit olmaktadır. Tüm ekonominin tam işleyişi nedeniyle GSYİH'de beklenen artışa dayalı olarak artan bir sayı şeklindedir. Kesin gerçek ve yapılandırılmış büyüme oranı: Yapılandırılmış gerçeklik (programlama), çeşitli sosyal bilimlerde, özellikle ekonomide bir atılımın basit bir göstere midir. Stilize edilmiş yük oranı ise bireysel detayları bir kenara bırakarak genel koşulların yükünü dikkate almaktadır (Kaynak, 2011: 2-3). Ekonomik büyüme, ülke içerisinde üretilen mal ve hizmet sayısındaki artış olup bu artış, gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) pozitif değeri ile ölçülmektedir. Ekonomik büyümenin iki yolu vardır. İlk alan, üretim tesislerinin genişletilmesidir. Üretim faktörlerindeki artış, nüfus artışına ve gelir tahsilatının uygulanmasına bağlıdır. İkinci kaynak, üretim süreçlerinin verimliliğindeki artıştır. Bu nedenle, tek bir çıktıda ek bileşenler oluşturmak mümkündür. Üretimde verimliliğin artması eğitim, teknoloji gibi faktörlerin gelişmesine bağlıdır (Yıldırım, 2014: 498).

1.3.2. Ekonomik Büyümenin Doktrin Tarihi

Ekonomik büyüme, erken dönem ekonomistlerin büyüme fikirlerinden 1980'lerde tanıtılan kırsal büyüme kavramına kadar çeşitli perspektiflerde tartışılmış ve ekonomik büyümenin nasıl sağlanacağı sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada bahsedilen fırsat ve kavramlardan önce, ekonomik büyüme için eski çağlara kadar belirlenen ve ekonomik refah fikrinin oluşmasına olanak sağlayan kavramlara yer verilmiştir. Ekonomik faaliyetin kültür ya da din olarak da bilinen Feodal ideolojinin içine doğduğu söylene bilmektedir. Bu anlamda din, din yasalarına tabidir. Bu nedenle feodal sistemde zenginlik, Tanrı'nın zenginliği olarak da ifade edilir. Tanrı'nın zenginliği, organize edilen sınıflar tarafından kontrol edilir. En yüksek otorite olarak kabul edilen din adamları laik, dini bir davranış kuralına bağlıdır. Şehir halkı, alt sınıflar, dini kanuna itaat ettiler çünkü Papa, “Bu kanunlara uyulmazsa cennetten kovulacaklar” dedi (Kishtainy, 2018: 30-35).

Papa'nın dini söylemi de kraliyet kararını vermiş ve bu görüşmeler sonucunda yönetim kararları alınmıştır. Alınan kararlar, toplumu sömürü olarak tanımlanabilecek bir şeyi yapmaya mecbur hissettirmiş, dolayısıyla tarımsal üretimi artırmanın bir yolu mevcut olmamıştır. Tarım ürünlerinin yanı sıra zanaatkarlar da sendikal değerler nedeniyle verimliliklerini artıramamıştır. Bu durumda feodal dönemde ekonomik büyümenin ön plana çıkarılmadığı ve dolayısıyla ekonomik büyümenin sağlanamadığı

söylenmektedir. Bununla birlikte, gelecekte başlayan yerel ekonomi, feodalizme daha az eğilimliydi, bireylerde bir değer duygusu uyandırmakta ve ekonomi küçülmeye başlamaktadır (Aydemir ve Genç, 2011: 238).

Merkantilist zaman diliminde hükümdar ve tüccarlar arasında bir bağlantı vardı ve bu bağa Latince'den gelen ve pazar kelimesinden türetilen Merkantilizm denilmekteydi. Merkantilizm, ekonomik olayların bilimsel nedenlerle düzenlendiği bir fikir topluluğu olarak tasvir edilmekteydi. Bu görüşün savunucuları için zenginlik, doğal mineral kaynağı olarak kabul ettikleri altın ve gümüş olmaktadır (Kishtainy, 2018: 37).

Merkantilist dönemde ilk makale olarak kabul edilen 1613 yılında Antonio Serra tarafından "Besleyici Ülkelerde Büyük Altın ve Gümüş Cevheri İçin Bir Çalışma Rehberi" başlığını taşımaktadır. Sonuç olarak, Merkantilist düşünürler dış ticarete büyük önem vermektedir. Merkantilistin hükmetmeyi düşündüğü dönemde, dış ticaretin gelişmesi ve ülkede varlığını yasal hale getiren kanunlar için nitelikli işçiler yetiştirilmekteydi (Küçükkalay, 2015: 171).

İş adamlarının ideolojisinin hükümetin müdahalesini savunması, monarşinin hüküm sürdüğü bir dönemde krala pek çok söz kazandırmıştır. Bunu sömürerek kral, yoksulların refahını tanımayı başaramamıştır. Bu düşünce sisteminin çöküş sebebinin bu olduğu söylenmektedir. Bu sistemin yoksullar için bir devrime yol açması ve Fransız Devrimi olarak bilinen isyanın bir sonucu olarak, Merkantilist ideolojik sistem yerini Fیزیokrasi ideoloji sistemine bırakmaktadır (Kazgan, 1993: 56)

Fیزیokrasi, tarımın değer kazandığı ve bu açıdan köylü destekçisi olarak adlandırılan bir düşünce şeklidir. Bu sistemle birlikte, tarımsal vergiler düşürülerek tarımsal verimlilik artırmaktadır. Fیزیokrasi, devlet müdahalesini kabul etmeyen ve bu amaçla serbest dış ticaret destekçisi bir zihniyet diye adlandırılabilir. Eski ekonomik düşüncenin temeli olan "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sloganı hükümet müdahalesine karşı çıkan fizyokratlar içindir. Yani kısa bir süredir var olan bu düşünce sistemi eski ekonominin temellerini oluşturmaktadır (Eren, 2015: 16-18).

1.4.Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ulusal üretim, emek, finans, doğal kaynaklar, teknoloji ve bilgi kaynakları her yıl değişmektedir. Artış, bu malzemelerin miktar ve kalitesindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Büyüme istatistiksel olarak açıklanabileceği gibi, gelişen bir ekonominin temel göstergeleri verimlilik artışı ve milli gelir artışıdır (Yardımcı, 2006: 98).

İnsan ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin çoğu, kullanıldıkları için doğaları gereği kolaylıkla temin edilememektedir. Bunların her birini elde etmek için genellikle emek, para, doğal kaynaklar ve teknolojiye ihtiyaç vardır. Etkili olması için bu gereksinimlerin karşılanması gerekir. Öte yandan günümüz toplumlarının istikrarının sağlanması, onların ekonomik ve sosyal ilerlemelerinin sağlam temeller üzerinde olmasına bağlıdır. Bu da etkin, sosyal ve ekonomik yönetim çerçevesinde mevcut kaynakların verimli kullanılması ve mevcut olanakların artırılması ile mümkün olmaktadır. Yeni üretim yöntemlerinin keşfi, yeni ve bol mal ve hizmetlerin üretilmesi, mal ve insanların parasının biriktirilmesi, ekonomik gelişme durumunun somut kavramlarıdır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 39-40).

GSYİH, belirli bir ülkede belirli bir süre boyunca (genellikle yıllık olarak) yerel ve yurtdışında üretilen mal ve hizmetler biçimindeki bir ürünün değerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır. GSYİH'nın bileşenleri finans, emek ve doğal kaynaklar gibi kaynaklar olsa da bu bileşenler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı bileşenlerle toplanmaktadır. Dört bileşenli (sermaye, emek, doğal kaynaklar ve teknoloji) üretim süreci şu şekilde gösterilmektedir;

$$Y = F(K, L, T, N) \quad (1.1)$$

Yukarıdaki fonksiyonda "Y" ürünlerin toplamıdır, "K" para toplamıdır (tüm makine ve teçhizat, fabrika binaları ve yerleşim alanlarının toplamı dahil), "L" işçi sayısıdır, "N" doğal kaynaklardır ve "T" üretim teknolojisinin durumudur. Bu bileşenler ekonomide üretim noktaları olarak sunulmaktadır ve milli bir ürünün üretimi ve üretiminde birleşmektedir. Üretim verileri ve sermaye harcamalarını artıran temel yatırımlar bu değişikliklerin arkasında olabilmektedir (Çapan, 2009: 4).

1.4.1. Sermaye Birikimi

Ekonomistlere göre bağış toplama; büyüme ve gelişmenin temeli olarak kabul edilir. Ekonomik büyüme için ülke parasının yüksek oranda tutulması ve yatırıma yönlendirilmesi gerekir. Nispeten yeni bir ekonomide, tasarrufları artırmak ve dolayısıyla zaten düşük olan harcamaları azaltarak tasarruf etmek doğal olarak zordur. Bu bağlamda, mevcut tüketimin azaltılması ve tasarrufların artırılması, sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kritik öneme sahiptir. Bağış toplamanın amacı; Gelişmiş ülkeler, hızlı nüfus artışının gereği olarak temel hizmetlere yatırım yapmak, yeni üretim ekipmanları satın almak, tarife açıklarını gidermek, ekonomik büyümeyi kolaylaştırmak olarak sıralanmaktadır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 43).

Sermaye, stokun büyüklüğü anlamına geldiğinden, bu büyüklükteki birimde bir artış, yeni makine ve teçhizat alımı anlamına gelir. Gelir arttıkça büyüme de artacaktır. Yatırımlar, büyüyen bir ekonominin ve artan kârların temelini oluşturur. İnsanlara deneyimleme fırsatı verir. Yeni çalışma alanları oluşturur. Yeni teknolojilerin ülkeye girişini sağlar. Finansal yönetimin gerçek işlevini yerine getirmek, üretim maliyetlerini düşürmek ve yatırımı kolaylaştıracak kararlar almak ekonominin büyümesini sağlayan faktörlerden bazılarıdır. Ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesi için yeni yatırımların artması gerekir ve bunun için makroekonomik politikalarda istikrarın sağlanması, sosyal ve siyasi istikrarın sağlanması, bireylerin bir ölçüde para biriktirmeye teşvik edilmesi ve bu tasarrufların sağlanması gerekmektedir. Artan yatırımların Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri de bir o kadar yüksektir (Karakayalı ve Dilber, 2010: 43).

1.4.2. İşgücü Artışı

Nüfus artışına bağlı nüfus artışı, ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir faktördür. Ancak verimliliğin artmasına katkı sağlamak için nüfusun eğitilmiş, sağlıklı ve genç olması, aktif nüfusun nüfusun çoğunluğunu oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda, insan ekonomisi kavramı ele alınmalıdır. İnsan sermayesi, bireyin ekonomik faaliyetlerle ilgili yetenek ve deneyimini içerir. Bu faktörlerin ve teknolojinin işlevlerinin birleşimi, ekonomik büyümenin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda teknolojiyi en etkin ve maliyet etkin hale getirebilecek bilgi ve beceriye sahip aktif vatandaşların varlığı gelişmekte olan ülkeler için her zaman faydalı olmaktadır (Köksal, 2016: 19).

1.4.3. Teknolojik İlerlemeler

Teknolojik ilerleme, ekonomik büyüme için son çaredir. Teknolojinin gelişimi, işte kalma yoluyla daha fazla üretimin sağlanabilmesini sağlamaktır. Açıkça söylemek gerekirse, üretim verimliliği teknoloji ile artacak ve aynı detaylarla daha fazla üretim sağlanacaktır. Bu sayede araçlar daha verimli kullanılacak ve daha önce ekonomide yer almayan farklı üretim gruplarının ortaya çıkmasına olanak sağlanacaktır. Böylece teknolojik gelişmeler verimlilik gelişimini etkileyecek ve daha yüksek oranda ekonomik büyüme sağlayacaktır (Köksal, 2016: 20).

Ekonomik büyümeyi sağlamak için teknolojik gelişme göstergelerinin artan önemi ile iki teori arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar artmış ve genel çalışmalarla teknoloji maliyetlerinin GSYİH içindeki payının ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler, yeni fikirlerin yaratılmasını ve geliştirilmesini içerir ve bu şekilde bir kamu yararı olarak görülür. Veri teknolojisi alanında rekabet eden üretim noktaları için her zaman ölçeklere geri dönmek mantıklıdır. Bununla birlikte, yeni konsept bir üretim noktası olarak kabul edilirse, artan bir karlılık ölçüsü olabilir. Tam rekabet yoluyla işçilik maliyetlerinin artırılması, eski fikirlerin en son üretim maliyetlerine (sıfır) göre ödenmesi, fikir oluşturmak için gerekli araştırma çabasının adil bir karşılığı olarak görülmemektedir (Parasız, 2008: 24).

1.5. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme olgusu, bir ülkenin ekonomik ve sosyal refah düzeyindeki iyileşmeyi ölçmek içinde kullanılan önemli göstergelerden biridir ve ekonomistler tarafından sürekli tartışılan bir konudur. Mevcut ekonomik ve sosyal özelliklerden etkilenen gelişmiş ekonomik büyüme teorisi, ülkeye ekonomik ve sosyal alanda farklı görevler vermiştir. Geliştirilen teoride, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği savunularak, ekonomik büyüme alanında devlete bazen aktif bazen de pasif bir rol verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyüme teorisinin tarihsel gelişimine değinilecek ve devletin ekonomik büyüme alanındaki rolü açıklanacaktır.

1.5.1. Merkantilist Dönem (1450-1750)

Merkantilizm devlet yönetimine dayanır. Ekonominin ve ülkenin birlikte büyümesini ve güçlenmesini esas almaktadır. Merkantilistlerin ana teması dış

ticarettir. Bunun nedeni hazine büyümesine yapılan vurgudur. Bu doğrultuda dış ticaret fazlasının pozitif olabilmesi için ihracatın ithalattan fazla olması gerekmektedir.

Merkantilist doktrin üç ana faktöre dayanabilir. Birincisi, güçlü bir devlet amacıdır. İkincisi, değerli metallere sahip olma arzusudur. Son faktör ise dış ticaret ihtiyacı ve önündeki engellerin kaldırılması ihtiyacıdır.

1.5.2. Fیزیokratik Dönem (1750-1776)

Fیزیokrat düşünce, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan merkantilist fikirlere bir tepkidir. Fیزیokratizm terimi Yunancadan türetilmiştir ve "doğa kanunu" anlamına gelir. Fیزیokratlar, ilahi iradenin evrensel, hatta mükemmel, doğal bir düzen ortaya koyduğu görüşünü benimsemişlerdir.

John Locke, Fیزیokratik felsefenin babası olarak kabul edilir. Fیزیokratlar ayrıca Locke'un rasyonalizm ve doğal düzen üzerindeki vurgusunu da benimsediler. Fیزیokratlar için ekonomik sistemin temeli kişisel çıkarıdır. İnsanlar ve dolayısıyla devletler, her eylemin artılarını ve eksilerini hesaplar ve iş birliği ihtiyacını kabul eder. Ünlü sloganları "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" bu fikrin kısa ve öz bir ifadesidir. Tarımı, ekonominin ana sektörü ve harcadığından fazlasını verdiği için büyümenin tek yolu olarak görmüşlerdir. Sanayinin faydalarını kısmen kabul eden Fیزیokratlar, merkantilistlerin aksine ticareti ciddiye almamışlardır. Bu bakımdan merkantilistlerle fیزیokratlar arasında önemli bir fark vardır.

Tablo 1: Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisinin Adı Kurucusu ve Dönemi	Büyümenin Dayandığı Kaynak	Özellikleri
Klasik Büyüme Teorisi A.Smith, D. Ricardo ve T.R. Malthus (1776-1857)	İş paylaşımı, atıl kaynakların yatırıma dönüştürülmesi	Azalan verimler ve nüfus kanunundan dolayı sınırlı büyüme
Karl Marx (1876)	Sermaye birikimi	Kar oranları düştüğü için sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilik demeti	Kararsız büyüme ve denge
Post-Keynezyen Büyüme Modeli R. Solow (1956)	Teknolojik gelişmeler	Teknolojik gelişme olmadığı için geçici büyüme
Yeni Büyüme Teorileri P. Romer, R. Lucas, R. Baro, J. Greenwood, B. Jovanovic (1986-1990)	Fiziki, beşerî sermaye ve devlet, teknoloji, mali araçlar	Büyüme kaynağının içsel olması, devletin kendini yenilemesi

Kaynak: Berber, İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 2005.

1.6.Klasik Büyüme Teorisi

1.6.1. Smith ve Ricardo'nun Büyüme Teorisi

Fizyokratların savunduğu fikirler, klasik görüşün doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu liberal hareketin doğuşundaki en önemli faktör Sanayi Devrimi olmuştur. Klasik iktisadın en önemli temsilcileri A. Smith, D. Ricardo ve T. Malthus'un araştırmaları büyüme kavramına çok önemli katkılarda bulunmuştur. Smith, iş bölümünün ve sermaye birikiminin ekonomik büyümenin ana faktörleri olduğuna inanmaktaydı. Smith'e göre, emek verimliliğini artırma süreci, iş bölümüdür. İş bölümü arttıkça, emek verimliliğindeki bir artış, işgücü başına çıktıyı artırmaktadır. Her bir işgücünün tek bir işte yoğunlaştırılması, o işgücünün kabiliyetini arttırmaktadır. Smith'e göre, işçi başına bir işe odaklanmak, bir işçinin kapasitesinin artmasıyla sonuçlanır, böylece yapılacak iş miktarı artar. İş bölümünün emek verimliliğini artırmasının bir başka nedeni de bir işten diğerine geçişte kaybedilen

zamanın tasarruf edilmesi ve üretim sürecinde kullanılmasıdır. Smith'e göre, bir işten diğerine geçerken boşa harcanan zamandan tasarruf etmenin faydaları, ilk bakışta olduğundan daha fazladır. İş bölümünün işgücü verimliliğini artırmasının bir başka nedeni de işçi verimliliğini artıran makineler ve araçlar geliştirmek ve bunu işe uygulamaktır. Smith'e göre toplumda refaha yol açan iş bölümünü harekete geçiren güç mübadele gücüdür. Mübadele eğilimine yol açan kişisel çikardır.

Smith, sermaye birikiminin iş bölümünün sonucu olduğuna inanmaktaydı. İşgücünün artan uzmanlaşması ve sermaye stokunun genişlemesi verimlilikte artışa yol açmaktadır. Verimliliğin artması aynı zamanda milli geliri de artıracak, milli gelirdeki artış ise sosyal tüketimin ve sosyal refahın artmasına neden olacaktır. Milli gelirdeki bir artış, işgücünün uzmanlaşmasını artırarak pazarı genişletecektir. Bu nedenle Smith, uluslararası ticaretin önemini vurgulamıştır. Üretimin tamamen tüketim mallarından oluşmaması, daha yüksek milli gelir büyümesine ve daha yüksek sermaye birikimine yol açmaktadır.

Smith, düzenli bir istihdam dağılımının verimlilik ve büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olacağına inanmaktadır. Üretken ve üretken olmayan emek kavramlarını kullanarak bu fikrin temelini oluşturmuştur. Smith'e göre üretken emek, hammaddede somut olan, hammaddenin değerine eklenen, değerini artıran emektir.

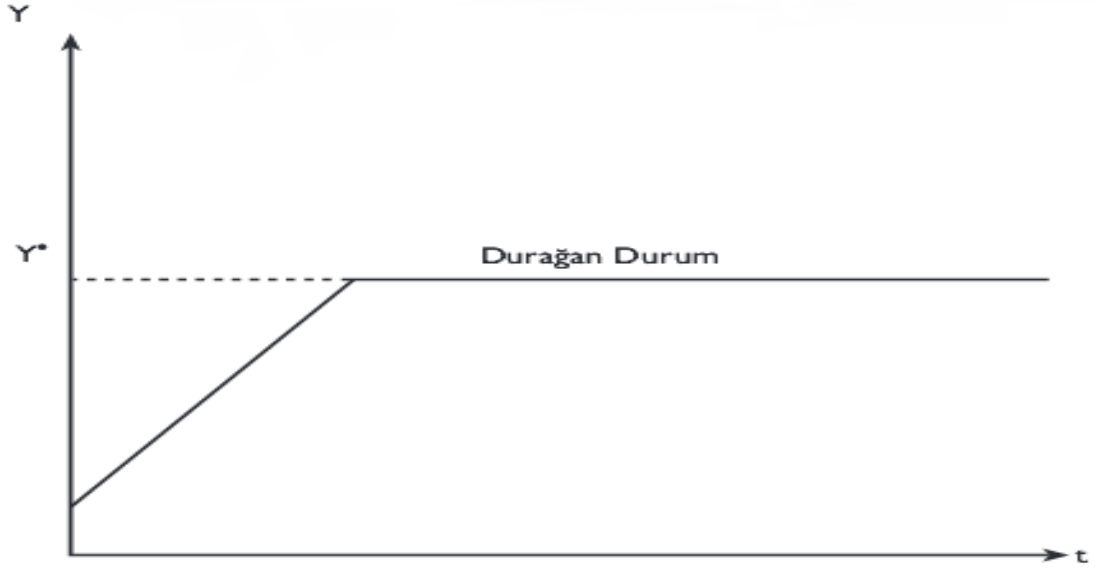
Smith, büyümenin kurumsal unsurları hakkındaki görüşlerinde ekonomik liberalizmi savunur ve insanlar özgür olduklarında kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için çaba göstereceklerdir demektedir. Kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireyler, bu şekilde toplumun çıkarlarını da korurlar. Smith, piyasada görünmez bir el olduğunu iddia etmekte, bu görünmez elin piyasayı düzenlediğini, toplumun çıkarlarını koruduğunu ve devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Devletin iki temel görevi vardır;

- Eğitim, savunma ve adalet gibi konulardaki işleri yönetmek
- Köprüler, kanallar ve yolların yapılmasını sağlamak

Smith, büyüme süreci analizinde, yeni oluşan bir ulusun doğal kaynaklar açısından zengin olduğunu varsaymaktadır. Büyüyen bir ekonomide kar oranları ile

ücret oranları arasındaki ilişkiyi ifade eder. Başlangıç düzeyinde kar marjları yüksektir ve sermaye stoğu kaynaklara göre düşüktür.

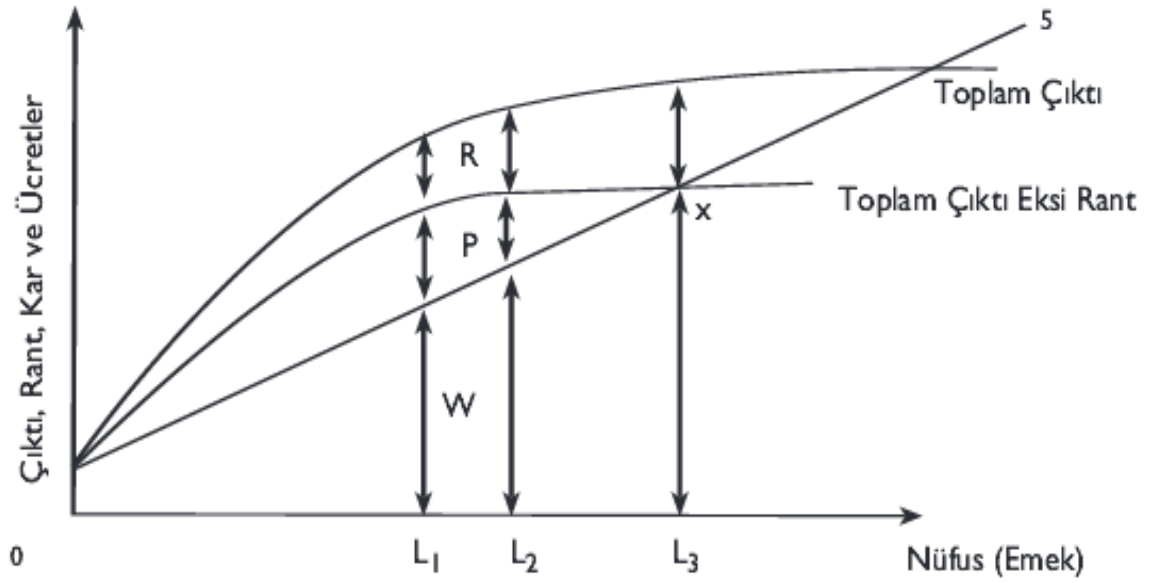

Smith'e göre, ekonomi zenginliğin üst katmanına, tam zenginliğe doğru büyüyecektir. Ancak bu aşamadan sonra büyüme duracak ve ün ve zenginliğin değişmediği sabit bir duruma ulaşacaktır.

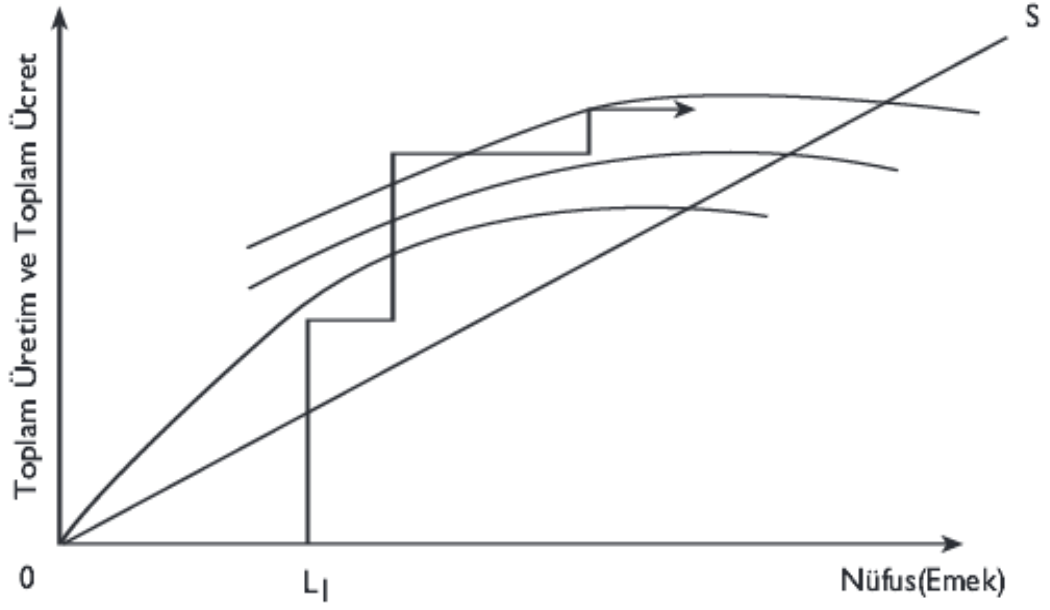
Smith'e benzer şekilde Ricardo, modelinde orta ve uzun vadede ekonomide iniş ve çıkış dönemlerini ele almaktadır. Yükseliş döneminde kârlı olan ekonomilerde tasarruf nedeniyle daha fazla sermaye birikimi olacaktır. Sermaye birikimindeki artış, emek talebini yükseltecek ve aynı zamanda üretimi artıracaktır. Bu durum kısa vadede reel ücretlerin asgari ücretten daha yüksek olmasına neden olacak, bu da ürüne olan talebi yükseltecek ve nüfusu artıracaktır. Ekonomi bu şekilde büyüme trendine girerken, artan nüfusa paralel olarak talebi karşılayacak şekilde üretim teşvik edilmektedir. Sanayi sektöründe sürdürülebilir üretkenlik artışının imkansızlığı göz önüne alındığında, Ricardo maliyetler arttıkça ücretlerin artacağına, kar marjlarının düşeceğine ve ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak duracağına inanmaktadır. Yeni yatırımlarda kar güdüsü ve düşen kar marjlarının baskın olması, ekonomik büyümenin sona erdiğini kanıtlamaktadır.

Ricardo'ya göre üretime 3 grup katılmaktadır:

- Emek (ÜCRET): Emek çalışma karşılığı ödenir. Ücretleri, kısa vadede emek arz ve talebinin bulunduğu yerde oluşur. Uzun vadede ücretler, doğal ücret oranına yaklaşma eğilimindedir.
- Girişimci-Sermaye: Sermaye birikimini ve yatırımı sağlar.
- Rant: Ranttan kazanç oluşması azalmakta olan verim nedeniyledir.

Klasik sistemde nüfus artışı, ücretlerin ve rantların toplam çıktı içindeki payını artırırken, kârların payı giderek azalacak, bu da yatırımların durmasına ve sistemin durgunlaşmasına neden olacaktır.

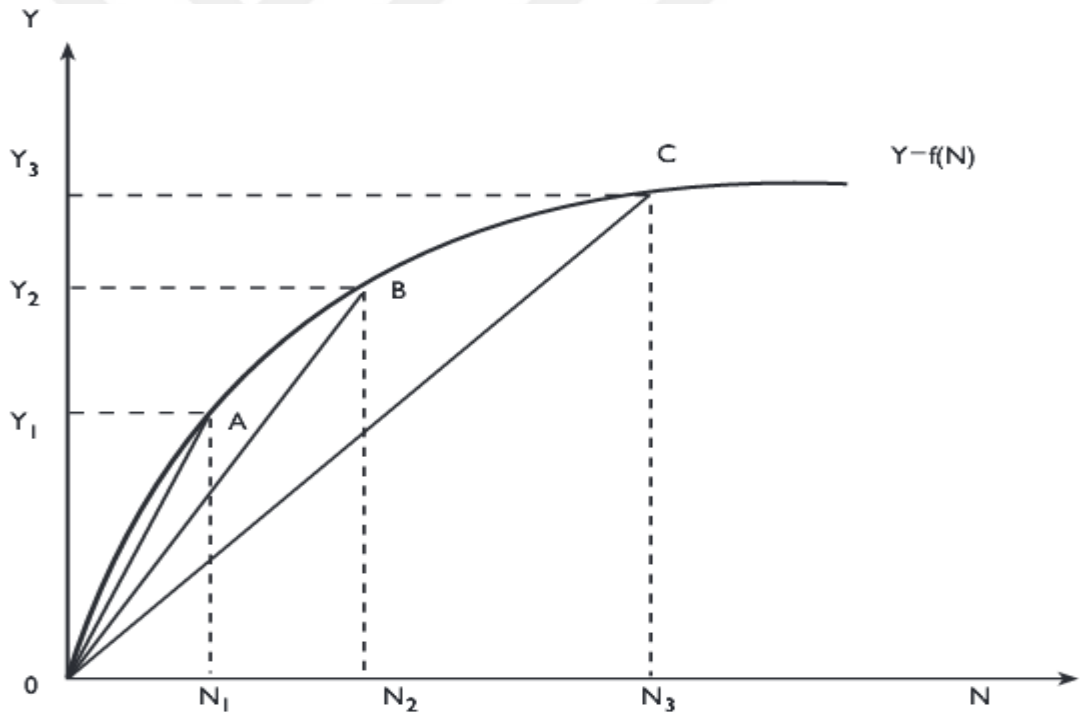
Ricardo, teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretim fonksiyonunun zaman içinde yukarı doğru hareket etmeye devam edeceğini söylemekle beraber ister azalan verimlilik yasası isterse düşük teknolojik ilerleme oranı olsun, ekonominin kaçınılmaz olarak durgunluğa gireceğini öne sürmektedir. Klasik büyüme modelleri, günümüz gelişmiş ülkelerindeki kalkınma sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır, çünkü modellerin dayandığı varsayımlar gerçeklikle ve büyüme tecrübesiyle örtüşmemektedir. Erken nüfustaki artışın işgücünün verimliliğinin azalmasına yol açtığı söylenebilir. Ancak sanayinin tarımdan daha önemli hale gelmesi, tarım arazilerinin kıtlığı nedeniyle emek ve sermayenin azalan getirisi yasaasının sonuçlarını kısmen engellemiştir. Teknolojik ilerleme Ricardo'nun tahminlerini çok aşmış ve sermaye kullanımı ve tarımsal üretkenlik zaman içinde önemli ölçüde artmıştır.

1.6.2. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli

Malthus, 1798 tarihli Nüfus İlkesi Üzerine Denemeler adlı incelemesinde, devam eden nüfus artışının gelecekteki gıda kıtlığına neden olarak insanlığın refahını tehdit edeceğini savunmuştur. Nüfusun geometrik, gıdanın aritmetik olarak arttığını söyleyen Malthus, önlem alınmadığı takdirde ikisi arasındaki farkın giderek artacağını ifade etmiştir.

YIL	1	25	50	75	100	125	150	175	200	225
NÜFUS	1	2	4	8	16	32	64	128	256	512
GIDA	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Malthus, nüfus artışıdaki artışı düşük ölüm oranına bağlamıştır. Tahılın aritmetik büyümesi ve nüfusun geometrik büyümesi verim azaltma yasasının geçerli olduğunu göstermektedir.

Malthus'a göre, üretim, emek girdisine göre ortalama çıktıdaki düşüştten etkilemektedir. Arazi ve teknoloji miktarı göz önüne alındığında, belirli bir oranda nüfus artışı, çıktıyı aynı oranda artırmamakta, ancak daha düşük bir oranda olduğunda kişi başına çıktı azaltmaktadır. Kişi başına düşen çıktı yükseldikçe sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanılmaktadır.

Yine bu teoriye göre çocuk bakma yeterliliğinde olmayanlar yani geliri düşük kalanlar evlenmekten vazgeçmeli ya da evlenmemelidir. Ölüm oranını yükselten sebepler nüfusu düşürmesi sebebiyle pozitif etkenler olarak kabul görmektedir. Malthus, hükümetin sağlık alanındaki gelişmeye benzer şekilde adaletsiz gelir dağılımını düzeltmek için kaynakları toprak sahiplerinden emeğe kaydırmasının daha fazla insanın yoksulluk içinde yaşamasına neden olduğunu savunmaktadır.

Zengin toprak sahiplerinden daha yoksul iş gücüne kaynak akışı, işçiler için daha sağlıklı beslenmeye ve sağlık hizmetlerine daha fazla erişime yol açacaktır. Hükümetlerin gelir dağılımını iyileştiren politikalar izlemesinin bir anlamı yoktur, çünkü bu daha fazla insanın daha fazla çıktı yerine daha az kişi başına çıktı elde etmesine yol açacaktır.

1.6.3. Marksist Büyüme Teorisi

Marksist büyüme teorisi, Ricardo'nun klasik teorisine dayanmakla birlikte (Alkin, 1992: 27) özellikle kullanılan teknikler ve sonuçları açısından iki teori arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Marksist teoride sermaye birikiminin kaynağı artı değerdir. Marksist teoride ekonomik büyümeyi belirleyen üç değişken: artı değer oranı, kâr oranı ve sermayenin organik bileşimi. Kâr oranı, artı değer oranındaki ve sermayenin organik bileşimindeki değişiklikler tarafından belirlenir (Eser, 2012: 19). Artı değer oranı sabit kaldığında, sermayenin organik bileşimi arttıkça kâr oranı azalacaktır (Alkin, 1992: 47). Bu durumda işgücü talebi azalacak ve girişimci az sayıda üretim hattı ile yüksek işgücü verimliliği ile çalışmak isteyecektir. Bu da ekonomide işsizliğe yol açacaktır. Bu durumu göz önünde bulundurularak, sermayenin giderek daha az birikeceği ve emeğin kârı artırdığını modelde Marx, uzun vadede yetersiz talep nedeniyle ekonomik bir krizin yaşanabileceğine dikkat çekmiştir (Yılmaz, 2005: 65).

Son olarak belirtmek gerekir ki, sermaye birikimi arttıkça üretim sürecindeki emek hareketleriyle birlikte üretken olmayan emeğe olan talep de artmakta, çünkü bu parçalar da üretim sürecinde yaratılan artı değerden beslenmektedir (Haliloğlu, 2011: 20).

1.7. Keynesyen Büyüme Teorisi

J.M. Keynes, neoklasik iktisatçıların, ekonominin tam istihdamda otomatik olarak dengeye ulaşacağı görüşüne karşı çıkmış ve bunun özellikle gelişmiş ülkeler için özel bir durum olduğunu savunmuş ve eksik istihdam dengesinin var olduğunu öne sürmüştür (Haliloğlu, 2011: 25).

Keynesyen büyümeye göre, ekonomiye devlet müdahalesi; kaynakların verimli kullanımını, ekonomik büyüme ve talep yönlü bir ekonomide adil gelir dağılımına bağlı olan ekonomik istikrarın sağlanmasını sağlar. Bu durumda devlet, ekonomide yönlendirici kararlar alma yetkisine sahiptir.

Keynes'in genel teorik analizi kısa dönemli dengeyi ele alırken, dinamik büyüme teorisinin önemli unsurlarını da içermektedir. Bunlar, birikimin iki ana değişkeni olan yatırım ve tasarruftur (Şiriner ve Doğru, 2005: 3).

Keynes'e göre yatırım, kısa vadeli dengenin nasıl oluşacağını belirleyen, talep yaratan, gelirle ilgili olmayan bir harcamadır. Ayrıca yatırımın; üretim ve çıktı kapasitesi oluşturma gibi bir diğer özelliği daha mevcuttur. Yatırımlar üretim kapasitesini tamamlarken, sadece mevcut kapasitenin talep yaratma rolünü ne ölçüde yerine getireceğini ve kapasiteyi ne ölçüde yerine getireceğini belirlemez (Akyüz, 1977: 245).

1.7.1. Harrod Domar Büyüme Modeli

Ekonomisinin kökenlerini oluşturan Keynesyen model, sırasıyla Harrod (1939) ve Domar (1946) tarafından geliştirilen ve aralarında çok az fark olduğu için Harrod-Domar modeli olarak da bilinen modellerdir. Harrod-Domar modeli, Keynesyen anlamda yatırım yapmanın bu ihtiyaçların ve kapasite yaratma yönlerinin birleşiminden türemiştir. Modelin teorisi, Keynes'in kısa vadede büyüme sorunlarına uzun vadeli yaklaşımıyla oluşturulmuştur (Teyyare, 2013: 134).

Harrod-Domar'a göre büyümeyle ilgili temel sorun, gelirlerin artan yatırımın mevcut tasarrufları emmesine izin verecek seviyelere yükselip yükselmeyeceği konusundaki belirsizliktir. Büyüme, sürekli net yatırım gerektirir. Yatırım, gelir artışı yoluyla yapıldığından, büyüme sürecindeki yatırım, çıktı kapasitesini ve çıktıyı artırarak yeni yatırımlara yol açar. Bu sürecin çalışması için, çıktıda (arzda) ortaya

çıkan artışın talep tarafından emilmesi gerekir. Yatırımın sağladığı artan kapasite, çarpanın oluşturduğu talep ile dengelendiğinde gelir ve talep beklentileri karşılanmış; üretim ve satışlar planlanan miktarlardan ne fazla ne de az olduğundan bu süreç arz ve talebin sağlanmasının dengeli olduğu haline gelmiştir.

Domar büyüme modeli yapılan yatırımların üretim kapasitesinde oluşturduğu etki, yatırım düzeyine (I), oluşan yatırımın (sermayenin) verimliliğine (σ) bağlı olmaktadır. Bu modelde sermayenin ortalama verimliliği ve marjinal verimliliği birbirine eşit ($\sigma=Y/K=\Delta Y/\Delta K$) kabul edilmektedir.

Domar büyüme modeline bakıldığında yatırımların kapasite artırıcı etkisi ekonomini arz yönüyle ilgili olduğu için ΔY , ΔY_q şeklinde belirtilmektedir. Üretim kapasitesindeki artış, $\Delta Y_q=I \times \sigma$ şeklinde formüle edilirse, ΔY_q , üretim kapasitesindeki artış I , yatırım miktarı, σ sermayenin ortalama verimliliği şeklinde ifade edilmektedir.

Harrod-Domar büyüme modelinde, hesaplanma kısmı kolay olmayan soyut kavramlar temel alınarak analiz gerçekleştirilmektedir. Tasarruf eğilimini, sermaye çıktı katsayılarını ve sermaye verimliliğini hesaplamak kolay değildir, bu katsayıları hesaplamak için verilerin güvenilir olması önem arz etmektedir. Bu büyüme modelinde sermaye çıktı katsayısı hesaplanırken ekonomide sektörel bir farklılaşma yoktur. Tüm ekonomiyi temsil eden tek bir katsayı kullanılır. Bu yanıltıcı sonuçlara yol açabilir.

1.8. Neo- Klasik Büyüme Teorisi

R. Solow tarafından önerilen model neoklasik büyüme modeli olarak da bilinmektedir. Model, ölçüğe göre sabit getiri, tam rekabet ve azalan getiri yasası varsayımlarına dayanmaktadır. Neoklasik büyüme teorisi, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nüfus artışına ve teknolojik değişime nasıl tepki verdiğini açıklamaktadır.

Bu teori 1956 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Solow ve Avusturya'da Swan tarafından birbirinden bağımsız olarak öne sürülmüştür ve iktisatçılar arasında kabul görmüş en temel büyüme modeli olarak tanımlanmıştır. Modelde; yatırım,

teknolojik gelişme, tasarruf ve ekonomik büyüme ile dış faktör bir değişken olarak görülen nüfus artışı arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Neoklasik büyüme modelleriyle ilgili sorunlar üç madde içerisinde toplanmaktadır (Mankiw, 1995: 282).

1. **Ülkeler arasındaki farklılıkların önemi:** Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, kıt fiziki sermaye stokları ile gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşamamaktadır.
2. **Yakınsama oranı:** Modele göre, yoksul ülkelerdeki küçük sermaye stoku nedeniyle, sermayenin marjinal getiri oranı daha yüksek olacak ve yoksul ülkeler daha kısa sürede durağan duruma ulaşacaktır (Gilhin, 2001: 141).
3. **Getiri Oranı:** Modele göre, yoksul ülkeler küçük bir sermaye stokuna sahip olduklarından, sermayenin marjinal getiri oranı daha yüksektir, dolayısıyla karlar ve faiz oranları daha yüksektir, bu da zengin ülkelere fakir ülkelere daha yüksek sermaye akımlarına neden olur. Ancak ulusal veriler, gelişmiş ekonomilerin milli gelir içindeki sermaye payının daha yüksek olduğunu ve bu sermaye akışının gerçekleşmediğini göstermektedir (Güler, 1998: 11).

Üretim sürecinde emek ve sermaye girdileri kullanılarak elde edilen Solow üretim fonksiyonu Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla şu şekilde ifade edilir:

$$Y=F(K, L) = K^{\alpha} L^{1-\alpha} \quad (1.13)$$

Bu fonksiyonda Y çıktı düzeyi, K sermaye ve L emek miktarıdır. “a” 0 ile 1 arasında bir değer alır. Üstel ifade, çıktının emek ve sermayeye göre esnekliğini gösterir. Buradan üretim fonksiyonu, emek başına çıktı cinsinden yazılabilir. Bunun için eşitliğin her iki tarafındaki işgücü (L) bölünür.

$$Y/L = F(K/L, L/L)$$

$$Y/L = F(K/L, 1) \quad (1.14) \quad \text{şeklinde yazılır.}$$

Solow, uzun vadede, kişi başına sermaye ekipmanının dengeli bir dağılımının, uzun vadeli istikrarlı ekonomik büyümeyi mümkün kılacağına inanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında teknolojik istikrar durumunda kişi başına sermaye teçhizatı

ekonomik faktörler tarafından belirli bir seviyeye çekilecek ve bu seviyede kalması garanti edilecektir. Ayrıca, nüfus oranı sermaye miktarıyla orantılı olarak artırılarak, nüfus arttıkça kişi başına sermaye teçhizatının aynı kalması sağlanmaktadır.

1.9. İçsel Büyüme Teorisi

1980'lerin sonlarında ortaya çıkan içsel büyüme teorisi, Romer ve Lucas'ın çalışmalarına dayanmaktadır. İnsan sermayesi ve bilgi birikimine vurgu yapılan bu çalışmalarda Arrow (1962) tarafından önerilen yaparak öğrenme modeli kullanılmaktadır (Artan, 2000: 18).

İçsel büyüme modelinde sermaye, bilgi kavramını içerecek şekilde geniş duruma getirilmiştir. Neoklasik yaklaşımlar azalan getiriler kullanmasına rağmen, sermaye ve sürdürülebilirlik üzerinde iyileştirilmiş getirileri savunulmuştur. Neoklasik modelin dışsal tekniği her zaman modelin içsel değişkeni olmuştur. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişimini takip ederek gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmaya yönelik neoklasik “yakınsama hipotezi” nin içsel büyüme teorisinde gerçekleşmediği ortaya konmuştur (Bayraktar, 2009: 45).

Neoklasik büyüme teorisi, büyümeyi etkileyen faktörleri belirlemede yetersizdir. Romer'in araştırması, içsel büyüme modellerini tartışan ilk araştırmadır (Romer, 1986: 37). İçsel büyüme modelinin temel fikri, teknoloji temelli kabul edilmektedir. Modelde yer alan bilgi ve teknik gelişmeler, analizde farklı girdi ve çıktı değişkenlerinin dikkate alınmasına olanak tanımaktadır.

1.9.1. Yeni Keynesyen Teoride Büyüme

Yeni Keynesyen teorinin ana temsilcileri, 1980'lerde ortaya çıkan bir başka ekonomik yaklaşımla beraber J. Stiglitz, R. Greenwald, G. Mankiw ve D. Romer idi. Yeni-Keynesyenler, toplam arzın belirlenmesinde beklentilerin önemli olduğu ve rasyonel beklentiler teorisinin geçerli bir teori olduğu konusunda hemfikirdirler, ancak tamamen esnek ücret ve fiyat görüşüne katılmazlar (Mishkin, 2000: 358).

Yeni-Keynesyen teoride, mali stres politikasına daha iyimser bir yaklaşım vardır. Finansal baskı politikası, faiz oranlarını artırarak finansal istikrarı destekleyeceği için olumlu bir seçenek olarak görülebilir (Eser 1996:25–26)

1.10. Dış Ticaret Teorileri

20.yüzyılda gelişen bilgi, üretim, depolama ve transfer süreçleri gibi uluslararası mal ve hizmet ticareti, ve bunların nedenlerini, bileşenlerini ve sonuçlarını modellemeye çalışan dış ticaret teorisi bu birleşenler üzerinde yakın bir etkiye sahiptir. Başlangıçta göz ardı edilen bilgi ile ilgili unsurların zamanla dış ticaret teorisinde baskın değişkenler haline geldiği görülmektedir. Sanayi Devrimi öncesi tarih boyunca, genele bakıldığında tarım üretimine dayanan uluslararası ticaretin nedenleri, biçimleri ve refah sonuçlarının ideoloji ve siyasi tutumlarının merkantilizm doktrinine bağlı olduğu gözlenmektedir. Sanayi Devrimi ile gelişen klasik liberalizm, bir bütün olarak ekonomide ve özellikle yöntemler, analitik araçlar ve sonuçlar bağlamında dış ticarete yaklaşımda devrim niteliğinde bir değişimi temsil etmektedir. Sanayi Devrimi'nden bu yana bilgi birikim hızı, adını tarım ve sanayi toplumlarının sosyoekonomik yapısından almış; yeni yapıda ise üretim sürecinde klasik bir üretim faktörü olmaktan ziyade bir ağırlık artışı unsuru olarak vurgulanmıştır.

Uluslararası ticaret kavramı isminden de anlaşılacağı gibi uluslararasıında oluşan mal ve hizmet gibi faktörlerin alışverişlerini ifade eden ekonomik bir kavramdır. Bu konu üzerinde çeşitli çalışmalarda birçok teori üzerinde durulmuştur. Teoriler, farklı özelliklere sahip olan ülkeler arasındaki mal ve hizmet faktörlerinin alım satımının nedenlerini derinlemesine açıklamaya çalışmaktadır. Ülkeler arasında oluşan bu ticareti etkileyen faktörler uluslararası ticaret teorileriyle birlikte açıklanmaktadır. Bu konu üzerinde en çok sorulan soru ise ülkelerin neden birbirleriyle ticaret yaptığı olmuştur. Bunun temelinde tabiki yeterli kaynağa hiçbir ülkenin sahip olamaması yatmaktadır. Bir ülkede ihtiyaçtan fazlasının kullanılmaması diğer bir deyişle israf edilmesi mümkün değildir. Bu durumda ülke kendisinde fazla olanı satma az olanı ise alma yolunda gitmektedir. Bunun sağlanması içinde mutlak yol uluslararası dış ticarettir. Bunu gerçekleştirmeleri için birçok teoriler bulunmuş ve bunların üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

1.10.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith tarafından 1776 yılında ortaya çıkarılmış olan bu teori ülkelerin kapalı ekonomisi baz alınarak daha karlı olduğu durumda dış ticaret yaptıklarını öne sürmüştür. Daha açık anlamıyla bir ülke malı diğer mala oranla mutlak olarak daha ucuza üretebiliyorsa o malın üzerinde uzmanlaşması gerektiğini savunmaktadır.

Üretim fazlası olan kısım ise ihraç edilmelidir. "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında Adam Smith, uluslararası ticareti başka ticaret biçimleriyle aynı amaç doğrultusunda görmekte olup onu "taşıma, değiştirme ve bir şeyi başka bir şeyle değiştirme" şeklinde ileri sürmektedir. Smith uluslararası ticaret çerçevesinde serbest ticaretin avantajlarını Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıklamıştır. Bu teori, her ülkenin kendi mallarını daha düşük fiyata uzmanlaştırması ve ihraç etmesi ve ucuza üretemeyeceği malları ithal etmesi gerektiğidir (Smith, 1776: 353).

Merkantilist ve fizyokrat ideolojiye karşı çıkan ve dış ticareti savunan Smith'in en önemli teorik katkısı, tam rekabet altında kaynakların optimal ve verimli dağılımına ilişkin ilk analiziydi. Smith'ten önce tartışmalar başlamıştı ve Smith'ten sonra insanlar ekonomi hakkında konuşmaya başlamışlardır. Smith'in görüşü ise şu şekilde sıralanabilir:

- Bireycilik düşüncesi önderliğinde “kişisel çıkar” ilk sırada yer almaktadır.
- İşbölümünün mutalaka olması gerekir.
- Devletin müdahalesi olmaksızın “görünmez el” aracılığıyla ekonomik gelişmeler kendi kendine olmalıdır.
- ‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ ilkesi ekonominin her alanında mevcuttur.
- Serbest dış ticaretin oluşumu gereklidir. A. Smith, dış ticaret için mutlak üstünlük teorisini ortaya atmıştır.
- Hem tarım hem sanayi verimlidir.
- Emek servetin temelidir.
- İki değer benimsenmiştir bunlar kullanım ve mübadele değeridir.
- Sabit sermaye ve değişir sermaye mevcuttur
- Reel fiyat ve piyasa fiyatı olarak iki tür bulunmaktadır.
- Ücretler, emeğin fiyatıdır ve asgari geçim düzeyiyle şekillenir.
- Mübadelede de araç olarak para kullanılmaktadır.
- Rant olarak net hasıla ve toprak sahibine verilen bedel öne sürülür.

Smith'e göre ülke rekabet avantajı olduğu alanda üretmeli ve uzmanlaşmalıdır. Mutlak üstünlük teorisi, uluslararası ticaretin açıklanmasında ilk kullanılan teori

olduğu için oldukça önem arz etmektedir. Yapılan çalışmalarda ve politikalarda bu modelin de eksik yönleri bulunmuş ve bu model birçok konuda eleştiri odağı olmuştur. Örnek olarak A ülkesi, B ülkesinde üretilen her üründen daha üstünse modelin çalışmadığı görülmüştür. Bu teori, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticareti de açıklamada oldukça yardımcı olmuştur. Ancak gelişmiş ülkelerin birçok malın üretiminde uzmanlaştığı göz önüne alındığında, bu teorinin gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamaya yeterli olmadığı söylenebilir (Arıç, 2013: 8).

Mutlak üstünlük teorisi için öne sürülen faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Doğal kaynaklar
- Teknolojik gelişme
- Sermayelerin miktarları
- Emekten alınan verim
- İklim şartları
- İyi oluşmuş organizasyon

Mutlak üstünlükler teorisinde birçok eleştiri ortaya atılmıştır. Bunun sebebi ise bir ülkenin iki mal üzerinde avantajı varsa, bu yaklaşımda dış ticaretin gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Ricardo'nun teorisi olan karşılaştırmalı üstünlük teorisinin tam olarak devreye girdiği yer burasıdır.

1.10.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Ülkeler, her biri ticaretin faydalarından yararlanmalarına yardımcı olan ana nedenlerden dolayı uluslararası ticaret yapmaktadır. Milletler de bireyler gibi, herkesin görece iyi olduğu şeyi yapmasına izin veren düzenlemelere ulaşarak farklılıklarından yararlanmaktadır. İkincisi, ülkeler ayrıca üretim ölçeği kazanımları elde etmek için ticaret yapmaktadır. Yani, ölçeğe göre artan getiri ortamı varsa, her ülke ticaret yoluyla üretebileceği tüm malları değil, sınırlı bir mal çeşitliliğini ürettiyse, o malların her birini daha büyük ölçekte üretebilecektir (Krugman,1980:70)

1977 yılında David Ricardo tarafından geliştirilen bu teori, literatürde Karşılaştırmalı Maliyet Doktrini olarak da adlandırılmaktadır. Ricardo, uluslararası ticareti mutlak üstünlükle açıklamamış bunun yerine karşılaştırmalı üstünlükle açıklanması gerektiğini ortaya atmıştır. En açık tanımı ile ülkenin her iki mal içinde

üretimde mutlak üstün olduğu durum içinde dış ticaretin karlı olacağını öne sürmüştür. Çünkü karşılaştırmalı üstünlük teorisinin olduğu yerde mutlak üstünlük teorisinde işlediği düşünülmektedir, ancak bunun tersinin olmadığı açıklanmıştır. Ricardo'nun görüşüne göre, bazı ülkelerin bazı malları diğerlerinden daha ucuza üretmesi, o ülkelerin mutlak üstünlüklerini değil nispi olarak uluslararası üstünlüklerini göstermektedir (Baiman, 2010: 422). Ricardo'nun iki mallı ve iki devletli bu modeli, bir ülkenin her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olsa bile dış ticaret yapabileceğini ve ticarete giren ülkenin bundan yararlanacağını kanıtlamaktadır. Önemli olan nokta üretimde daha avantajlı olan taraftır. Bir ülke, bu ürünleri üretirken diğer ülkeye göre hangi ürünlerde daha avantajlı olduğuna ve üstünlük kurduğuna odaklanmalıdır.

Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre ülke, üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları ihraç etmeli, üstünlüğe sahip olmadığı malları ithal etmelidir. Bu bağlamda kıt ekonomik kaynaklar en verimli şekilde kullanılmalıdır. Uluslararası ticaret teorisinde standart iki mal, iki devlet modeli kullanılır. Tam rekabet, devlet müdahalesinin olmaması ve sıfır nakliye maliyeti, teorisinin diğer varsayımlarıdır.

Bu durumu iki ülke örneği ile açıklayabiliriz. Örnek ülke olarak İngiltere ve Portekiz'i baz alalım. İngiltere'nin bir yıllık bir süreci göz önüne alınırsa kumaş üretiminde gerekli olan işgücünün 100 birim işgücü olduğu varsayılırsa, şarap için bu tutarın 120 birim işgücü olduğu varsayılmıştır. Bu olay, Portekiz için bakıldığında kumaş üretiminde gerekli olan işgücü 90 birim, şarap için ise 80 birim olduğu varsayılmaktadır. İngiltere'de şarap ve kumaş açısından karşılaştırmalı üstünlüklerine bakacak olursak kumaş üretiminde daha az işgücüyle bunu karşılayabiliyor olduğu görülmektedir. Yani kumaş üretiminde daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Portekiz, İngiltere ile karşılaştırıldığında Portekiz'in hem kumaş hem şarap üretiminde daha az işgücü ihtiyacı vardır bu sebeple her iki malın üretiminde de üstünlüğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. İki ülke içinde bakacak olursak şarap ve kumaş üretimi için ihtiyaçları olan işgücü oran olarak " $80/120 < 90/100$ " şeklinde karşımıza çıkar. Bu oranlamadan görüldüğü gibi Portekiz için şarap üretimi daha az işgücüyle üstünlüğe sahiptir dolayısıyla şarap karşılığında kumaş alabileceği görülmektedir. (Maneschi, 2008: 1168).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisini açıklayan ekonomistler, hem açık hem de örtük bir dizi varsayımla işe başlarlar. Ana varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ülke içi ve ülkeler arası ticaret takas esasına göre yapılır.
- Ticarete giren iki tür mal vardır. İki ülke arasında ticaret oluşmaktadır.
- Ulaşım masrafı sigorta masrafı ve bunlar gibi diğer masraflar sıfır kabul edilir.
- Emek değer teorisi geçerlidir. Yani, bir metayı üretmek için yalnızca emek kullanılır ve o metanın değeri kullanılan emek miktarına bağlıdır. Ayrıca, işgücü homojen olarak kabul edilir.
- Sabit maliyetler üretim için geçerlidir. Yani maliyetler üretim hacmine göre değişmez, sabit kalır.
- Ülkeler ve bölgeler içindeki üretim faktörlerinin faaliyetleri tamamen hareketlidir.
- Üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, malların işçilik maliyetleri ve aralarındaki oranlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Kısacası, bir malın üretim işlevi ülkeden ülkeye değişebilmektedir.
- Tam rekabet hem mal piyasalarında hem de üretim piyasalarında etkilidir
- Ticaret gelir dağılımını etkilemez. Ülkenin ticaretten faydalanması ülkenin genel refahını yükseltecektir

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, bugün uluslararası ticarete bir temel olarak kabul görmektedir. Fakat bu modelde zaman ve varyasyon faktörlerinin yeri yoktur. Yaşamın temel özelliği ise devamlı olarak değişim halinde olmasıdır. Modeldeki bu kusur, özellikle gelişme sürecindeki daha az gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Bu ülkeler için önemli olan bugün sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlüğe (tarıma) odaklanmak değil, bu yapıyı sanayi ürünleri lehine değiştirmektir.

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisindeki ana noktaları şunlardır:

- Rant teorisi üç farklı teoriye bağlı olmaktadır: Tam rekabet koşullarına bağlıdır. Piyasa fiyatları, daha verimli topraklarda üretilen mallar lehine

değişmekte ve bu en kötü koşullarda üreten insanlar için üretim maliyeti ile karşılaştırılmaktadır. Malthus'un nüfus yasası doğrudur. Bu nedenle nüfus arttıkça ekilecek verimli topraklar azalmakta ve böylece verimli toprak sahipleri toprak rantı almaktadır. Azalan verimler kanunu geçerlidir. Bu nedenle, normal şartlar altında, üretim faktörleri arasındaki bileşim oranı aynı tutulduğunda, faktörler iki veya üç faktörle çarpıldığında çıktı aynı oranda artırmaktadır. Öte yandan, faktörlerin kombinasyonu bozulduğunda ve farklı oranlarda arttığında, çıktı miktarı azaltılmaktadır.

- Değer; bir malın faydalı olmasına ve de nadir olmasına bağlıdır.
- Doğal ve piyasa ücreti olarak iki ücret mevcuttur.
- Serbest dış ticaret benimsenmiştir. Bu sayede, bireysel ve toplumsal çıkarlar uyumlu olduğundan, uluslararası işbölümü ile birlikte optimal iş bölümü sağlanabilmektedir. Ricardo, karşılaştırmalı üstünlük teorisini "her iki ülkenin de dış ticaretten yararlanacağı" görüşüyle savunmaktadır.

Ekonomistler bu modeli özellikle ABD ve İngiltere için teste tabi tutmuş olup bu iki ülkenin dış ticaret ilişkileri doğrultusunda, birbirleriyle olan yakın ilişkileri için seçilmiş olduğuna inanılmaktadır.

1.10.3. Heckscher - Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Bu teori 1990'lı yılların başında geliştirilmiş olup İsveçli ekonomistler Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bir diğer ismiyle Faktör Donanımı Teorisi olarak adlandırılan bu teori dış ticareti açıklamada iki ülke arasındaki kısıtlı olan koşullara ve fiyat farklılıklarına odaklanmıştır. Kısacası işgücü ve ekipmanın büyük olduğu bir ülkede ağır ekipman düşük maliyetle üretilebilmektedir. Benzer şekilde, yüksek verimli mallar, güçlü nakit üretimi olan ülkelerde daha düşük fiyatlarla üretilebilmektedir. Heckscher-Ohlin teorisine göre, iki iyi ülke, iki ve iki ürün ekonomisinde, mallar istikrarlı bir getiri ölçeğinde üretilmekte ve nakliye maliyeti bulunmamaktadır. Üretimde üretim verileri sabit bir miktarda kullanılır ve üretim faaliyetleri her ülkede aynı olmaktadır (Jones, 1957: 12).

Faktör donanımları, bir ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin sayısına dayanır ancak emek ve sermayeyi dikkate alma geleneğini korur. Bu çerçevede ülkeler emek yoğun ve sermaye yoğun olarak, emtialar emek yoğun ve sermaye yoğun olarak ikiye ayrılrsa da ülkelerin faktör donatımı ve emtia faktör yoğunluğunda farklılık gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca, bir metanın üretim fonksiyonunun ve üretim teknolojisinin tüm ülkelerde aynı olduğu ve üretimde sabit çıktı koşullarının geçerli olduğu varsayılırsa, teknolojik gelişmenin verimliliği artırma olasılığı ortadan kalkar (Heckscher, 1919: 278-280 ve Ohlin, 1933: 7-8). Teori, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğü, emek verimliliğindeki farklılıklardan ziyade, üretim faktörlerinin göreceli bolluğu veya kıtlığına dayandırır. Bu teoriye göre, bir ülkenin daha fazla üretim faktörüne sahip olup olmadığına bakılmaksızın, o faktörün yoğun olarak kullanıldığı malda karşılaştırmalı üstünlük elde edecek ve o malı daha düşük maliyetle üreterek üretiminde uzmanlaşacaktır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse ülkeler, bol faktörleri daha yoğun kullanan malları ihraç edecek veya bunlarda uzmanlaşacak, kıt faktörleri daha yoğun kullanan malları ithal edecektir (Bedir, 2009: 89). Öte yandan ülke sermaye yoğun malları ihraç edecek ve karşılığında emek yoğun malları ithal edecektir. Bu uzmanlaşma nedeniyle her iki ülkenin de dış ticarettten yararlanmaları beklenmektedir.

Ayrıca bu teori doğrultusunda ülke, bu kalemin yaygın olarak kullanıldığı ve ucuz olduğu malların üretiminde aktif olarak yer almalı ve daha sonra uğraştığı malları özel olarak ve yurtdışından ihraç etmelidir (Aslan ve Terzi, 2006: 74). Heckscher-Ohlin teorisi tarafından desteklenen ana fikir, bir ülkenin bu faktör yoğun malları üretmede karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğudur; yani, onları bu bölgelerde üretmenin maliyeti daha düşük olur.

Heckscher-Ohlin teorisinin dayanağı temel varsayımlar şu şekildedir:

- Ülkeler faktör donatımlarında farklılık gösterir. İki devletli modelde bir devlet emek zengini olurken, diğeri sermaye zengindir.
- Mallar ayrıca faktör yoğunluklarında da farklılık gösterir. Bazı mallar emekten daha fazla sermaye gerektirir ve bunun tersi de geçerlidir. Birinci mal kategorisine sermaye yoğun mallar, ikinci mal kategorisine emek yoğun mallar adı verilir.

Bu iki temel varsayıma ek olarak, teorinin dayandırıldığı öteki varsayımlar da şunlardır:

- Bir malın üretim fonksiyonu tüm ülkelerde aynı olmak zorundadır.
- Üretim ölçeği için sabit olan hacim koşulları kabul görmektedir.
- Ülkeler arasında talep koşulları benzer olmaktadır.

Heckscher-Ohlin teorisi bazı eksik yönleri yüzünden iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Üretim teknolojisinin her ülkede aynı olduğu kesin değildir. Çünkü teknolojik yeniliklerin aktarılması zaman almaktadır. Üretim fonksiyonunun arkasındaki iklimsel, coğrafi ve beşeri özellikler dikkate alınmamaktadır. Üretim faktörleri aynı olsa bile homojen değildir. Ölçeğe göre sabit getiriler, ancak farklı çıktılar varsayımında farklı aşamalarda farklı maliyetlerde olabilmektedir. Bugün iki mal, iki ülke, iki üretim faktörü ve tam rekabet etkisizdir. Her iki ülkede de teknolojinin aynı ve değişmediği varsayıldığından, mal fiyatları ancak teknoloji dikkate alındığında etkilenebilir.

1.11. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Öne sürülen geleneksel teori modelleri dış ticaret için yeterince açıklama getirirlerse bile Leontief'in Faktör Donanımı teorisi paradoksunun ortaya çıkardığı tartışmalar ve teknolojik gelişmeler ışığında dış ticareti açıklamakta maalesef yeterli olmamıştır (Seyidoğlu, 2015: 102). 1960'lı yıllardan itibaren dış ticareti yeni teorilerle açıklamaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur. "Yeni dış ticaret teorilerinin en belirgin özelliği olarak dış ticaretin geleneksel tam rekabet ve ölçeğe dayalı kârlılık varsayımlarından vazgeçerek ölçekleri artan ve eksik rekabete sahip piyasalara dayanması gösterilebilir" (Akkoyunlu, 1996: 71).

1.11.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Irving Kravis, Ronald Kising, Peter Kennen ve Vassily Leontief gibi ekonomistler tarafından öne sürülen vasıflı işgücü teorisine göre, nitelikli işgücüne sahip olan ülke o sektör için yine o işgücünde uzmanlaşmış ürünler üretmeli yani sadece faktör farklılıklarına bakılmamalıdır. İş gücünün farklı özelliklere sahip olmasının nedeni işgücüne yapılmış olan yatırımların farklı olmasıyla ilgilidir. Diğer açıdan bakıldığında, nitelikli olmayan işgücüne sahip ülkeler, üretiminde uzmanlaşma ihtiyacı olmayan ürünleri üretme eğiliminde olmalıdırlar. Nitelikli bir işgücü ile

üretim sokulan bu mallar, fazla sermaye gerektiren mallara benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında vasıflı emek teorisi, sermaye yoğun mallar üzerinde inceleme yapan faktör arzı teorisine benzetilmekte olup bununla birlikte açıklanabilir. Bu nedenle bu teori Neo-faktör donanımı teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Seyidoğlu: 2015, 103). Ülkelerde bulunan mevcut kalifiye personel ile birlikte dış ticaret arasında gerçekleşen ilişkiyi açıklamak için iki yöntem ortaya atılmıştır. Bunlar;

- İthalat ve ihracat açısından içeriklerinin ölçülmesi ve kıyaslama yapılması,
- İthal ve ihraç edilen malların bileşiminde fiziki sermaye, vasıfsız işgücü ve beşeri sermayenin oranının belirlenmesi.

İthalat ve ihracatın bileşimini ölçmeye ve karşılaştırmaya yönelik ilk yaklaşım, Amerika Birleşik Devletleri örneğinde Keesing tarafından incelenmiştir. Diğer yaklaşımda dış ticarete uygun olan mal üretiminde kullanılan sermaye, vasıfsız işgücü ve beşeri sermayenin orantılı olarak belirlenmesi ABD, İngiltere ve Almanya örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, bu üç sanayileşmiş ülke, üretim yaptığı mallarda vasıflı işgücü gerek olanları ihraç ederken, vasıfsız işgücü gerektiren malları ithal etmektedir (Yılmaz, 2015: 520).

1.11.2. Teknoloji Açığı Teorisi

1961 yılında Richard Posner, teknoloji açığı teorisini bulmuş ve Heckscher Olin'in savunduğu bütün ticaret ülkelerinin aynı üretim teknolojisine erişebileceği çıkarımına katılmamıştır. Bu varsayımın doğru olmadığı ve yanıltıcı olduğunu savunan bu teoriye göre, ülkeler yasal yöntemlerle teknolojilerini koruyacaklardır (Dura, 2009:6). Teknoloji açığı teorisi varsayımları bazı maddelerle şu şekilde sıralanabilir:

- "Ticaret ülkeleri için kâr, büyüme, ücret ve kira miktarları aynı oranlardadır."
- "Tarife ve ulaşım maliyetleri dahil değildir."
- "Tüketim tercihlerinin tüm ülkeler için aynı olduğu gözükmektedir."
- "Dövizin kuru sabit düzeydedir."
- "Tam istihdam mevcuttur" (Türker, 2002: 33-34).

Teknoloji açığı teorisinin açıklanmasında bir ürünün bulunuşuyla başka kişilerin taklit edilmesi arasında geçen süre gecikme süresine odak olması sebebiyle "Geç Taklit Teorisi" olarak da isimlendirilebilir. Bu teorinin asıl mantığı bir ürün için kullanılmış olan teknik bilginin her ülke için farklılaşmasına dayandırılmaktadır. Yeni üretim olanağı bulan sanayileşme bazlı ülkeler bu ürünler üzerinde ilk ihracatçı olurlar. Fakat zaman geçtikçe bu mallar taklit edilebilir ve bu bir risktir. Bu durumda sağlanması gereken teknolojik gelişmelerdir ve bunlarda başarılı olmak gerekir. Gelişmiş ülkelerde düşük işgücü ile veya doğal kaynakların avantajları sebebiyle bu ürünleri çok daha az maliyetlerle üretip ihraç edebilirler (Seyidoğlu, 2015: 103-104).

Posner'a göre yeniliklere ayak uyduramayan ülkelerde taklitte gecikme gereğinden fazla uzun ve siparişin hazırlanma süresi ne kadar kısa olursa net gecikme de o kadar uzun olmaktadır (Atik, 2012: 51). Posner ülkelerin teknolojik gelişmelere ve yeniliklere ayak uydurmasını maliyette bir avantaj olarak görmüştür. Bu konu üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında Ar-Ge yatırımları ile net ihracat arasında kuvvetli bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu çıkarım aynı zamanda teknoloji açığı teorisini desteklemektedir.

1.11.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün aralıkları teorisi 1966 yılında Raymond Vernon tarafından ortaya atılmış ve Teknoloji Açığı Teorisi'nin genişletilmiş hali olarak ileri sürülmüştür. Bu teoride, yeni malların bulunuşu ile birlikte bu mallar için geliştirilen yenilikleri ön planda tutmuştur. Teknoloji transferide temel yöntem olan doğrudan yabancı yatırımı savunmuştur (Şimşek, 2007: 20). Ürün periyodu teorisinde, malların icadı ve icat edilen malların taklidi üzerinde geçen süreç incelenmekte ve bu ürünlerin taklidi için geçen sürede dış ticaretin nasıl şekil aldığı üzerinde durulmaktadır (Shahin, 2016: 177). Bu teoride, malların icadı sırasında karşılaşılan aşamalar ele alınmıştır.

- "İlk olarak belirtilen aşamada yenilikçi ülke yeni mallar üretime sokar ve bu icat edilen malın üretimi hala düşüktür."
- "İkinci kısımda yenilik yapan ülke malların üretimini ve ihracatını artırır. Kopyalayan ülke ürünü ithal eder."
- "Üçüncü aşamada yenilikçi ülkenin ihracatı artmaya devam ederken, kopyalayan ülke malı üretmeye başlar."

- "Dördüncü aşamaya geçildiğinde yenilik yapan ülkenin ihracatı düşüşe geçerek biter ve taklit ülke, emtia üretimini artırarak ihracata başlar."
- "Beşinci aşamada yenilik yapan ülke mal ithal etmeye başlar ve ihracat tamamen taklit eden ülke tarafından yapılır" (Seyidoğlu, 2015: 105).

1.11.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerin benzerlik teorisinin karşılaştırmalı üstünlük ve Heckscher-Olin teorilerinden farklılaştığı birkaç kısım vardır. Artan ölçeğe göre getiri yasaının geçerli olduğu teoride ürün farklılaşması vardır. Teoride endüstriyel ürün yoğunluğu varken ölçek ekonomilerinin varlığı önemli kabul edilmektedir. Aynı zamanda, eşit gelir düzeyine sahip olan ülkelerde zevk ve tercihlerin de benzer olduğu görülmektedir. Tercihlerin benzerlik teorisinde talep koşullarının önemi vurgulanmakta ve geleneksel teorilerden farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Zevklere ve tercihlere odaklanma teoride ürün farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır. Daha önceki tercihlerde benzerlik teorilerinde metaların homojenliği dikkat çekerken, artık heterojen meta gruplarının varlığı görülmektedir. Bu teoride, artan verim genellikle farklılaştırılmış ürünler için geçerlidir. Ürünlere yönelik farklı talep önce iç pazarda sağlanmakta, ardından dış pazarda görülmektedir. Bu süreçte firmalar ölçeğe göre artan getiri avantajından yararlanmaktadır (Atik, 2006: 35-36).

İyi bir ürünün ihraç edilebilir olması için öncelikle iç piyasada talep yaratması gerektiği vurgulanmaktadır. Piyasada oluşmuş olan bu talep "temsili talep" olarak adlandırılmaktadır. Yine Linder'e göre "İthal edilen mal türleri, ihraç malları türlerine göre daha yoğundur ve bu talebin temsili talep durumunda olması gerekmez, ithal mallarının çeşitliliğini ise iç talep belirler". Linder, karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak firmanın yapması gerekenin iç piyasada yerel talep doğrultusunda üretim yapmak olduğunu vurgulamaktadır. Linder, bu pozisyonu desteklemek için iki farklı fikir öne sürdü: Birinci fikir, ülkede bulunmayan bir ürüne olan ihtiyacı karşılamayan bir girişimcinin üretim rotasına gitmesinin nedeni, ülkenin ihtiyaçlarını da beraberinde getirmesi gerektiğini ifade eder. İkinci fikir, dış ticaret yapan ülkelerin farklı teknolojik yapılara ve üretim işlevlerine sahip olduğudur. (Linder, 1961:90-91).

1.11.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bazı malların üretim maliyetleri, üretim hacmine bağlıdır. Ölçek ekonomileri teorisinin konusu, sabit getiri koşulları sorgulanırken, üretimin hacmi maliyetlerini düşürmenin etkisiyle artan getiriler elde etmektir. Ölçek ekonomileri iç ölçek ekonomileri ve dış ölçek ekonomileri olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. İç ölçek ekonomileri, üretim hacmini tutarlı bir şekilde artırarak daha düşük maliyetlere atıfta bulunurken; dış ölçek ekonomisi, bir sanayi alanında üretim miktarını yükseltmek yoluyla maliyetlerin düşürülmesi anlamına gelmektedir (Atik, 2012: 59).

Bu açıdan bakıldığında ülkeler maliyetlerini aza indirmek ve bununla beraber getirileri yükseltmek amacıyla yeni ölçek ekonomileri arayışına girmiştir. Bu amaçla beşeri sermaye ve teknolojik alanlarda yapılacak olan yatırımlarla özellikle mallarda uzmanlaşan ülkeler uluslararası düzeyde rekabet gücü kazanmakta ve rekabetçi ülkeler uzmanlaştığı ürünleri ihraç yoluna gitmektedir (Uçar: 2017, 36).

1.11.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Heckscher-Ohlin teorisinde endüstriyel olmayan ticaret, karşılaştırmalı üstünlük veya yetenek faktöründeki farklılığa göre açıklanırken, tekelci rekabet teorisinde Heckscher-Ohlin teorisinden farklı olarak endüstri içi ticaret, ölçeğe göre artan getiriler, ürün farklılaştırması dikkate alınarak açıklanmaktadır (Ordu, 2013: 43). Tekelci rekabetçi ticaret teorisinin amacı, endüstriyel mallarda ikili ticareti açıklamaktır. İkili ticaret, aynı malın farklı türlerinin ihracat ve ithalatını ifade eder (Atik, 2012: 61).

Tekelci rekabet teorisini açıklamak için tekelci rekabet piyasasına odaklanmak gerekir. Tekelci bir rekabetçi piyasasında öne sürülen varsayımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. "Birden fazla olmak üzere alıcı ve satıcı mevcuttur. "
2. "Satışı yapılan ürünler ikame mallardır."
3. "Piyasaya giriş ve çıkışta engel yoktur. "
4. "Firmanın hedefi kar maksimizasyonu sağlamaktır."

5. "Firmalar tam bilgi sahibidir ve her bir firma için talep ve maliyet eğrileri aynıdır."

6. "Firmanın maliyetleri U şeklinde gözükmetedir" (Özdemir ve Eser, 2010: 192).

Bazı ekonomistler, tam rekabet ve monopolcü rekabet teorilerinin modelleri içinde oluşan pazarları fazla sayıda ve daha detaylı araştırmalar yaparak açıklamanın önemli olduğunu 1920 ve 1930 yıllarının başlarında vurgulamışlardır. Örneğin ayakkabı satan çok sayıda pazar olmasına rağmen üründeki ambalaj, ürünün markası, tasarımı ve onu farklı kılan birçok unsuru ile ürün farklı kılınmış olmaktadır. Bu durum tüketicinin memnuniyetiyle sonuçlanmaktadır. Monopolcü rekabet piyasasında kar maksimizasyonunu sağlamak için $MR=MC$ koşulu sağlanmak zorundadır.

1.11.7. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi

Dış ticaret, özellikle 1980'ler ve sonrasında ülkenin ekonomik kalkınmasını ve küreselleşmenin büyümesini sürdürmesinde en önemli faktörlerden biridir. Ancak ülkeler, çıkarlarını korumak için dış ticareti önlemek veya teşvik etmek için harekete geçmelidir. Sonuç olarak, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde en önemli faktörlerden biridir. İç değişimin katalizörü olduğu için, dış ticaretin ülkenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü çok büyüktür. Dış ticarete katkı sağlayan unsurlar tarım, sanayi ve istihdamdır (Şerefli, 2016: 137).

Sanayinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini artırmak başarı için esastır. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini artırmak için ihracata yani sanayi ürünlerine yatırım yapmalıdır. Bu ülkeler için yatırımı geliştirmenin maliyeti ihracattan elde edilen gelirlere bağlı olduğundan, kalkınmayı hızlandırmak için ihracat gelirlerinin artırılmasına ihtiyaç vardır. İhracattaki dalgalanmalar GSYİH'de aynı yönde değişiklikler oluşturduğundan, ihracattaki artış ihracatın artmasına neden olur. Bu ekonomiyi iki şekilde etkiler. Birincisi, hane geliri artar ve yoksulluk da artar. İkincisi, ihracat artışından kaynaklanan üretim artışı, vergilerin artmasını sağlamakta ve devlet harcamalarının artmasına izin vermektedir (Şerefli, 2016: 137).

Dış ticaretin ekonomi üzerindeki etkisini ihracat ile açıklamak istenen çalışmalarda, verimlilik ve ihracattan kaynaklanan bağlantıları vurgulamaktadır. İthalat ve büyümeyi ilişkilendiren son araştırmalar ise, merkezi ve sermaye ithalatının, uygun ve merkezi olmayan ithalat sağlayarak ekonomik büyümeyi artıracığını, sermayenin sermaye değerini azaltarak yatırım gelirini artıracığını öne sürmektedir (Pata, 2017: 122).

Önde gelen ihracatın büyüme oranını desteklemek için dört yönlü bir yaklaşım geliştirilmiştir. Birincisi, Keynesyen sistem sonrası ihracat artışının dış ticaretten elde edilen gelirde artışa neden olmasıdır. İkincisi, ihracattan elde edilen döviz kazancı, büyümeye katkıda bulunacak merkezi mal ithalatı ve teknolojileri için ödeme yapar. Üçüncüsü, rekabet ekonomik büyümeye, teknolojik ilerlemeye ve büyümeye yol açar. Dördüncüsü, kırsal büyüme perspektifinden vurgulandığı gibi, ihracat sektörünün daha verimli yönetim ve üretim sistemleri en verimli ekonomik büyüme getirmesidir. İthalatın büyüme ile birlikte çalıştığı büyüme şeklinde ekonomik performans artırmaktadır. İthalat, aynı şekilde, üretim sürecinde kullanılan teknolojiyi elde etmek için büyümeyi hızlandırabilmekte ve diğer yandan, üretim için önemli olan ancak ulusal olarak veya boyut ve kalite açısından yetersiz olan ara ve ana şehirlerin sağlanmasına izin verdiği için, büyümeyi hızlandırabilmektedir. Özellikle büyüme teorisi, modern araştırma ve geliştirmeyi ifade etmektedir. Bu teori yeni bir teknoloji olması sebebiyle dünya çapında yaratılan bilgiye kolay erişim sağlayabilmekte, uzun vadede büyümede önemli rol oynamaktadır. İthalat, yeni teknolojilerin ülkeye aktarılmasındaki merkezi rolü sayesinde ekonomik büyümeye katkı sağlamak açısından bazen ihracattan daha önemli bir rol oynayabilmektedir (Yurdakul ve Aydın, 2018: 87).

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan geleneksel ve modern bir ekonomik görüşte, dış ticaretin büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu savunanlar olduğu gibi, dış ticaretin büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, dış ticaretin entelektüel gelişme yoluyla ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri hakkında yorum yapmak gerekmektedir. Dış ticaretin ve sektör büyümesinin olumlu etkileri şu şekilde açıklanabilir (Sever, 2009: 283)

- Çarpan Etkisi: Gelişmiş bir ekonomide işsizlik koşullarında ihracat artışından kaynaklanan maliyetler önemli ölçüde artmaktadır.
- Ölçek Ekonomisi: Firmanın uluslararası ticaretin sınırlarını kaldırarak çok daha etkin bir şekilde üretmesidir. İşletmeden kaynaklanan iş geliştirme, Ar-Ge faaliyetlerini artırır ve büyüme oranlarına yol açar.
- Üretim ve Altyapının Karşılanması: Gerekli veya gerekli olmayan kaynakları ithal ederek farklı ülkelerde ekonomik büyümenin hızlandırılmasına olanak tanır. Ticaret serbestisi ile artan ihracat sonucu döviz kazancı ülkenin döviz açığını azaltmaktadır.
- Dağıtım etkisi: Kar marjları açısından ülkeler, ürünleri arasında geçiş yaparak genel tüketim düzeylerini diğer ülkelere göre daha fazla artırmaktadır.
- Yaygınlaştırma Etkisi: Teknoloji bilgisinin ve katılımının yayılması.
- Rekabetçilik ve Teknoloji: Dış ticaret, daha rekabetçi kurumsal şirketlerin önünü açmaktadır. Daha yüksek rekabete ulaşmak aynı zamanda yeni bir şeyin yolunu açmıştır.

Dış ticaretin ve ekonomik büyümenin olumsuz etkileri şu şekilde açıklanabilir (Sever, 2009: 167).

- Cari Hesap Geliştirme Sorunu: Gelişmekte olan ülkeler yatırım için gerekli kaynakların yetersiz olması nedeniyle dış yatırıma yönelmektedir. Teknik altyapı eksikliğinden dolayı bu ülkelerin ihracatları, merkezi pazarlara yapılan yatırım akışı ile düzenlenmektedir. İhracat ticaret açıkları, ihracat gelirlerini ihracat maliyetlerinden daha fazla yapmaktadır.
- Eksik rekabet: Yükselen piyasalarda rekabet yaygın olduğu için, sınır kârları minimuma indirilir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelere sermaye transferi geliştirmekte olan ülkelerin büyüme beklentilerini etkilemektedir.
- Belirsizlik: Ağırlıklı olarak gelişmiş ekonomilerdeki karmaşıklıklardan kaynaklanan konjonktürel değişikliklerden kaynaklanan belirsizlik, ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.

Dış ticaret serbestisi geliştirmekte olan ülkelere uluslararası alanda rekabet etme fırsatı sunmaktadır. Artan ihracat ve ekonomi döviz kurlarının artmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda üretim kapasitesi ve ekonomisi yavaş yavaş artmakta ve sürdürülebilir büyüme sağlanmaktadır. Aksine dışa açıklık ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğinden, yabancı ülkelerin ve dış pazarların bağımsızlığı bu ülkelerin bu ülkelerdeki yatırımlarını da değiştirecektir. Sonuç olarak, yerli yatırımlar küresel rekabeti değiştirecektir. Devlet müdahalesi ve dış ticaret, yerli yatırımı yabancı rekabetten koruyarak destekler ve güvenlik uzun vadeli büyümeyi teşvik edebilir. Ek olarak, özgürlük, ayakta kalmak için rekabet eden ev sahiplerinin cesaretini kırabilir ve bu da ev yatırımlarında bir azalmaya yol açabilir. Tarife indirimleri akrabaların maliyetini azaltacağından, ithalat yerli üretime göre daha caziptir. Böylece ekonomi olumlu yönde etkilenebilir (Nişancı vd., 2011: 397).

Ülkeler dış ekonomik ilişkilere girebilmek için dövize yatırım yapmalıdır. Özellikle geliştirmekte olan ülkelerin sınırlı kaynakları, gelişme süreçleri ve durgunluk nedeniyle ithalatta güçlük çekmektedir. Bu nedenle ortaklığın yönünü belirlemek, toplumun gelişimi ve tanıtımı için uygulanacak stratejilerin seçilmesi ve bu süreçlerin değişen bir durum haline getirilmesi oldukça önemlidir. Dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken sadece ihracatı düşünmek yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Diğer ülkelerle artan ticari ilişkilerin analizinde, ihracat ve ithalatın ihmalini dikkate alan araştırmalar yanlış pozitifler yaratabilmektedir. Bu nedenle doğru tahminler elde etmek ve doğru bir tahmin stratejisi geliştirmek için ihracat, ithalat ve harcamalar arasındaki ilişkiyi incelemek daha faydalı olacaktır (Korkmaz ve Aydın, 2015: 48).

Bu nedenle geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeyi anlayarak ve bu büyümenin devam etmesini sağlayarak gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmaları önemlidir. Bu nedenle, farklı ülkeler arasındaki farklı zamanlardaki gelişim farklılıklarını açıklamaya çalışan Klasik Büyüme Teorileri, ekonomik etkiyi göz ardı ederken yatırımın üretim kapasitesi üzerindeki etkisiyle ilgilenmektedir. Keynesyen statik büyüme politikasını revize eden Harrod Domar'a göre, ekonomik büyüme tasarrufların yanı sıra yatırımlar tarafından da belirlenmektedir. Neo-Klasik Büyüme Teorisi'nde karşılaşılan Solow büyüme hızı ve ekonomik büyümeyi belirleyen dışsal bir değişken olarak teknoloji geliştirme ve eşitlikte nüfus artışının dahil edilmesi

önemli bir zayıflık olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 yılından itibaren geliştirilen ve Yeni Büyüme Teorileri olarak da bilinen büyümenin içsel kavramı, bu boşluğu doldurmaya çalışmış ve sermayenin bilgi ve becerileri içermesi gerektiğini savunmuş ve ekonomik büyümenin büyümeye, teknolojiye ve bilgiye bağlı olduğu fikrini benimsemiştir (Korkmaz ve Aydın, 2015: 57).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Türkiye'nin 1930-1980 dönemindeki politikası incelendiğinde dış ticaret politikasında korumacı ve genel olarak yerli sanayileşmeye destek verdiği görülmektedir. Belirgin bir şekilde 1970'lerde dışa bağlı ekonomi ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir. Büyüyen bir dış ticaret açığını kapatmak için ihracat teşvikleri oluşturulmuş ve %23'lük bir değer kaybının ardından deneyimli işçi kaynaklı döviz büyümesi sağlanmıştır. Dış açığın yanı sıra, aşırı yükselen enflasyon ve yetersiz tasarruf nedeniyle yatırımların düşmesiyle ödemeler dengesi açığı genişlemiştir. Ekonomide fiyat istikrarının bozulması 1970 yılı sonrasında ortaya çıkmıştır. 1974 yılından itibaren Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerin giderek arttığı görülmektedir. 1978 yılında petrol krizinden etkilenen Türkiye ekonomisi krize girmiştir. Bu olayların ardından 1979 yılı tekrardan devalüasyona girilen yol olarak adlandırılmıştır (Dumlupınar, 2008: 86).

Türkiye'de ithal ikamesi stratejisi, 1980'lerden önce bir kalkınma stratejisi olarak izlenmiştir. 1980 yılında küresel ekonomiye paralel olarak açık ekonomi politikalarına geçiş gerçekleşmiştir. Yıllar içinde meydana gelen olumsuz ekonomik olaylar, ülkeyi 1980 başlarında 24 Ocak kararı olarak bilinen ekonomik istikrar önlemleri ve kararlarını almaya yöneltmiştir. Bu kararlarının en belirgin özelliği, uzun vadeli olmayan istikrar önlemlerinin yanı sıra Türkiye ekonomisinin yapısal değişim ve dönüşümüne ilişkin kararları da uygulamaya koymasındadır. Bu açıdan Türkiye'nin 1980'li yıllardaki dış ticaret politikası uygulamasını incelerken 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları ve tedbirlerine odaklanmak yerinde olacaktır. 24 Ocak tarihinden itibaren ekonomide ithal ikamesi stratejisi terk edilmiş, ithalat kısıtlama ve yasaklarının kaldırılması süreci başlamıştır. Yine 1980 yılında küresel ekonomiye paralel olarak açık ekonomi politikalarına geçiş gerçekleşmiştir. Tüm bu uygulama ve gelişmeler sonucunda Türkiye, 1980'li yıllarda dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların sayısını ve tarife oranlarını azaltarak serbest ticarete dayalı bir dış ticaret politikasının uygulanmasında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İhracatı artırmak için kullanılan teşvikler, ücretleri ve maaşları enflasyonun altında tutarak iç talebin daralması, ihracatçıların dış pazarlara daha fazla ağırlık vermesi, Ortadoğu ülkelerinin artan

petrol fiyatları nedeniyle satın alma gücünün artması, Türkiye'nin komşularıyla dış ticaret hacmini artırma çabalarına ve petrol fiyatlarının artmasında önemli rol oynamıştır (Şahin, 2009, s.409-410). Bu zaman dilimi içerisinde hayata geçen devalüasyon politikası, bir taraftan emekçilerin satın alma gücünü azaltırken, öteki taraftan ihracat sektörünün uluslararası rekabet üstünlüğünü yükseltecek etken olarak öne sürülmüştür (Sönmez, 2009, s.28). 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomik politikalarla ihracatımız önemli ölçüde artmıştır. Ancak ihracattaki artışa ithalattaki artış eşlik etmiş ve dış ticaret açığı daraltılamamıştır (Boratav, 2006, s.161) 1991 yılında Dünya Bankası, Türkiye'nin bu yöndeki çabalarını ve uygulamalarını önemli bir adım olarak değerlendirmiştir.

Ancak 1990'lı yıllarda sermaye hesabının açılmasıyla kamu açıklarının giderilmesi amaçlanırken, bu açıkların dış piyasalar tarafından finanse edilmesi Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerini artırarak dış borcu artırıcı etki yapmıştır.1996 yılına gelindiğinde Türkiye ve Avrupa Birliği, 1/95 sayılı AT-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı ile Gümrük Birliği'ne (GB) girmiştir. Gümrük Birliği, kısa vadede Türkiye'nin dış ticaretini olumlu yönde etkilemiştir. GB, Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980 tarihli kararıyla başlayan ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. GB anlaşmasının temeli, malların taraflar arasında serbest dolaşımı ve üçüncü ülkelerde ortak tarifelerin uygulanmasıdır. 1996 yılında, tekstil, giyim ve gıda gibi emek yoğun sektörlerin toplam payı ihracatın yarısına gelmektedir. Bu sektörlerin ihracattaki payındaki düşüş, ihracatlarındaki azalmadan değil, diğer sektörlerden yapılan ihracatın daha hızlı artmasından kaynaklanmaktadır. Bu sektörlerin ihracatı yıllık ortalama %8,1 oranında artarken, otomobil treyleri, radyo ve televizyon haberleşme ekipmanları ve mekanik ekipman gibi teknoloji yoğun sektörlerin ihracat değeri yılda ortalama %28,3 artış göstermiştir. Ancak 1996 yılına göre kimyasal ve elektrikli makine teçhizatı ihracatının payı gerilemiştir. Petrokimya ve plastik ve kauçuk ürünleri sektörleri, ihracat payı giderek artan diğer teknoloji yoğun sektörler olmuştur. Özet olarak, 24 Ocak 1980 İstikrar Programının uygulamaya konulması ile birlikte Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme stratejisinin yerine, ekonomik büyümeyi sağlamak ve yerli üretimi desteklemek amacıyla ihracatı teşvik politikaları benimsenmiştir. Bu dönemde ihracat rakamı artarken ithalat rakamları da beraberinde artış göstermiştir. 1990'lı yılların başından itibaren dış ticaret rakamları

aynı seviyede devam ederken 1994 yılında yaşanan krizin ardından dış ticarete yaşanan düşüşün de etkisiyle ekonomik büyüme durmuş, hatta %5,5 oranında küçülmüştür. Krizin ardından alınan 5 Nisan kararları ve IMF destekli stand-by anlaşmaları ile ekonomik büyüme ve kalkınma amaçlanmıştır. Ancak 1998 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizlerin ve 1999 yılında yaşanan Marmara depreminin de etkisiyle ihracat ve ithalat duraksamış ve ekonomik büyüme dalgalı bir seyir izlemiştir (Uçak, 2017, s. 115).

2001 krizi, diğer nedenlerin yanı sıra özellikle döviz kurunun enflasyonun altına düşmesi nedeniyle meydana gelmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri ile birlikte yatırım ve tüketici harcamaları önemli ölçüde daralmıştır. Para birimi değer kaybettikçe ihracat artmış ve ithalat azalmıştır. Ancak, 2002 yılında ithalatın büyüme hızı ihracattan daha yüksek olmuştur. Türkiye ekonomisi 2002 yılı boyunca krizden çıkış mücadelesi vermiş ve 2003 yılında dış destekle toparlanma sürecine girmiştir. 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulamaya konulması ile ihracat ve ithalat rakamlarında artış yaşanmış ve ekonomik büyüme hız kazanarak 2005 yılında %9,4 seviyesine ulaşmıştır (Uçak, 2017: 118).

Türkiye, ABD ekonomik krizinin küresel etkisinden olumsuz etkilenen 2002-2007 yılları arasında yıllık ortalama %6,8 oranında büyümüştür. 2008 yılında ortaya çıkan mali krizinin gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemesinin ardından Türkiye ekonomisi de çok zor bir duruma girmiştir. 2001 krizi sonrasında Türkiye'nin aldığı tedbirler ve yenilikçi politikalar 2008 krizinin aşılmasında avantaj sağlamıştır (Göçer, 2012: 20). 2009 yılında başlayan fiyat düşüşü, 2010 yılında toparlanma ile son bulmuş, talep ile fiyatlardaki artışları hız kazanmıştır. 2011 yılında rekor cari açık tekrar çarpıcı bir şekilde artmıştır. Bu gelişmeye rağmen Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı dünyanın ilk 20 ekonomisi arasında yer almamıştır. 2012 yılında ortalama küresel ticaret hacminin 37 trilyon dolar olduğu görülürken, Türkiye'nin bu hacimdeki payı %1'in biraz üzerindedir. Temmuz 2015'teki darbe girişiminden kısa bir süre sonra dolar/TL fiyatı 3,00'ü aşmış ve kamu bankaları tavizli krediler vermiştir. 2016 yılında kamu kaynakları servet fonunda toplanmıştır. 2017 yılında Türkiye'de ekonomik büyümenin artmasıyla birlikte işsizliğin azaltılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Kredi Garanti Fonu ile devlet, şirketlerin kullanmış olduğu kredilerin garantörü

konumuna gelmiştir. 2018 mali kriziyle birlikte Türk lirasındaki devalüasyon, enflasyon ve borç yükündeki artışa rağmen Türkiye'nin dış ticaret hacmi 408 milyar dolara ulaşarak 2014 ve 2021'den sonraki en yüksek değere ulaşmıştır. Geçtiğimiz on yılda, geleneksel olarak ihracatımızı oluşturan emek yoğun sektörün toplam ihracat içindeki payı düşerken, teknoloji yoğun sektörlerin payı arttı. İmalat sanayi ihracatının payı teknoloji yoğun sektörlerle kayarken, imalatın toplam ihracat içindeki payı artış eğilimi gösterirken, tarım ve ormancılık ihracatının oranı gerilemiştir.

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticari çıkarları ile ilgili olarak genellikle sektörel bazda veya çocuk sanayi gelişim alanlarının yıkıcı uluslararası rekabetten zarar görmemesi için önleyici tedbirlere başvurdukları bilinmektedir. Bununla birlikte, periyodik olarak kullanılan korumacı önlemler çeşitlenmiş ve görünmez tarife dışı engellere dönüşmüştür. Nitekim ticaret savaşları, ülkelerin ithalata yönelik korumacı önlemlerini çeşitlendirmesi veya yasakları ve kotaları yoğunlaştırması ve/veya vergi oranlarını artırması durumunda ortaya çıkmıştır. Ticaret savaşları, uluslararası ticaret hacmini olumsuz yönde etkilemiş ve tüketicilerin tüketici tercihlerini daraltarak refahlarını bozmaktadır. Türkiye ithalatta 23. sırada yer alırken, ihracatta 30. sırada yer almaktadır.

2.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Etkisi Literatür Derlemesi

Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi amprik çalışmalara konu olması açısından iktisadi literatürde önem kazanmaktadır. Yapılan araştırmalarda genel olarak dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülürken çalışmaların bir kısmında da bu ilişkinin ters yönde olduğundan söz edilmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışma özetleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Literatür Özeti

Yazar	Ülke	Dönem	Sonuç
Şimşek (2003)	Türkiye	1960-2002	İhracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki mevcut değildir.
Ay, Erdoğan ve Mucuk (2004)	Türkiye	1980-2003	Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında olumlu ilişki mevcuttur. Dış ticaret arttıkça büyüme artmaktadır.
Utkulu ve Özdemir (2004)	Türkiye	1980-2003	Uzun vadede dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur.
Demirhan (2005)	Türkiye	1987-2004	İhracat ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcut olmayıp ithalat ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.
Erdoğan (2006)	Türkiye	1923-2004	Uzun vadede dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında ilişki mevcut olduğu gözlemlenmiştir.
Aktaş (2009)	Türkiye	1996-2006	İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde çift yönlü, uzun

			dönemde ise tek yönlü ilişki vardır.
Korkmaz, Çevik ve Birkan (2010)	Türkiye	1990-2008	İhracattaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Kıran ve Güriş (2011)	Türkiye	1992-2006	Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki varken, finansal açıklık ve büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Yapraklı (2007)	Türkiye	1990-2006	Türkiye'de finansal dışa açıklık, ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki olumlu etkilerini ortadan kaldırmakta ve ekonomi mal ve hizmet üretimine dayanmaktadır.
Saçık (2009)	Türkiye	1980-2006	Beşeri sermaye ekonomik büyümenin kaynağı olarak görülmektedir.
Çelik, Başkonuş Direkci (2013)	Türkiye	1991-2010	Dış borç ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki mevcut olup dış borcun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Ersungur, Doru (2014)	Türkiye	1980-2010	1980-2010 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinin ülkenin ekonomik

			kalkınmasında önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır.
Korkmaz, Aydın (2015)	Türkiye	2002- 2014	İthalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Sharma ve Dhakal (1994)	Türkiye	1960-1988	İhracatın ekonomik büyümeye etkisi yoktur.
Yiğidim ve Köse (1997)	Türkiye	1980-1996	İthalat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki vardır.
Taştan (2010)	Türkiye	1985-2009	İthalata dayalı büyüme desteklenmektedir.
Özgür (2015)	Türkiye	1980-2014	Kısa ve uzun vadeli ithalat ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Akkaş ve Öztürk (2016)	Türkiye	2001-2014	İthalat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki mevcuttur.
Çeştepe (2013)	Türkiye	1974-2011	Yabancı yatırım, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. “Büyümeye dayalı ihracat”, “İhracata

			bağlı DYY” ve “İthalata bağımlı ihracat” ilişkileri ortaya çıkmıştır. Yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir.
Hüseyini ve Çakmak (2016)	Türkiye	1980-2010	İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz kapsamında; Türkiye'nin yıllık toplam ihracatı, gayrisafi yurtiçi hâsıla değeri ve gayri safi sabit sermaye oluşumu değişken kullanılmıştır. İnceleme sonucunda, değişkenlerin birbiriyle olumlu yönde ilişkisi olduğunu bulunmuştur. Ayrıca, Granger nedensellik testi; ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.
Uyanık (2010)	Türkiye	1980-2010	Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik kriz ve kısır döngüler ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Pata (2017)	Türkiye	1971- 2014	Hem ihracata dayalı hem de ithalata dayalı büyüme modeli geçerlidir.
Kılıç ve Beşer	Türkiye	1992- 2015	Büyümeden ihracata doğru iki yönlü nedensellik ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır.
Topallı (2017)	Türkiye ve 9 ülke	1984- 2015	9 ülke için yapılan çalışmada sadece belirli ülkelerde ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir.
Acet vd. (2016)	Türkiye	1998- 2013	Hem ihracat hem de ithalattan ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ancak ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin ithal girdilere dayandığı vurgusu yapılarak ithalatın büyüme üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmıştır.
Şerefli (2016)	Türkiye	1975- 2014	İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Machado vd. (2014)	Türkiye	1995- 2013	İhracat büyüme üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
Koçak ve Uçan (2014)	Türkiye	1990- 2011	Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında uzun dönemli ilişki vardır.
Saraç (2013)	Türkiye	1989- 2011	İhracat ve ithalatın ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği şeklindeki içsel büyüme teorilerinin geçerli olduğu tespiti yapılmıştır.
Busse ve Koniger (2012)	Türkiye	1971- 2005	İhracat ve ithalat ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.
Alakbarov (2010)	Azerbaycan	1996- 2008	Ekonomik büyüme ve ihracat arasında pozitif ilişki vardır.
İspir vd. (2009)	Türkiye	1989- 2007	İthalatın ithal girdi kullanımını yönüyle ekonomik büyümeye katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Gerni vd. (2008)	Türkiye	1989- 2000	İhracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ilişkisi vardır. Ancak modele ithalat eklendiğinde ihracat anlamlılığını yitirmektedir.
Ekanayake (1999)	8 Farklı Asya Ülkesi	1960- 1997	8 gelişmiş Asya ülkesinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında entegrasyon bulunmuştur.
Köse ve Yiğidim (1997)	Türkiye	1980- 1996	İthalat ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Al-Yousif (1997)	Türkiye	1973- 1993	İhracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

2.2. Liberal Ticaret Dönemi (1980-2020)

Türkiye, 1980 öncesinde yaşadığı döviz darboğazından sanayiye ve daralan ekonomiyi canlandırmak ve aynı zamanda iç siyasi gerilimleri minimuma indirmek amacıyla 1980 yılında istikrar kararları almak zorunda kalmıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 18). 1980 yılına kadar uygulanmış olan katı politikalar ve gümrük sınırlarından vazgeçerek, 1980 yılından sonra ihracata dayalı serbest ticaret koşulları altında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları üretmeye yöneldi. Bunu başarmak gelişmiş veya gelişmekte olan sanayilere odaklanmış, dış ticaret bağlantılarını güçlendirmiş ve ithal ikame politikaları gibi sadece iç talebe göre değil, uluslararası

talebe göre yerli kaynak arzını belirleyen bir sistemin izlemesine yönelmiştir (Yavuz, 2011: 2).

24 Ocak İstikrar kararları ile birlikte Türkiye, ithal ikameci ekonomi politikasından caymıştır. Bunun ardından yaşanan gelişmelerle liberal ekonomi politikası benimsemiştir. Liberal ekonomi politikaları ile birlikte ihracata yönelik sanayileşme uygulamalarına geçilmiş ve ekonomide yapısal değişiklikler yapılmıştır. Yeni Uygulanan ekonomi politikası ile özellikle döviz alanındaki sorunların minimuma indirilmesi ile birlikte Türkiye ekonomisi yeniden büyüme sürecine girmiştir (Bayrak ve Kanca, 2013: 18). Enflasyonun önlenmesi, kamu harcamalarının azaltılması, ihracatın artırılması yoluyla dış dengenin oluşturulması, bununla birlikte ekonomide serbest piyasa koşullarının yaratılması 24 Ocak kararları ile kabul görmüştür. Aralık 1983 ve Ocak 1984'te 24 Ocak kararına ek ekonomik kararlar eklenmiştir. 24 Ocak tarihli karar aşağıdaki amaçlar için düzenlenmiştir:

- Yurtiçi kıtlık sorununun çözülmesi
- Enflasyonu en aza indirmek
- İhracatı yükseltmek ve dış açığı düşürmek
- İstikrarlı büyümek
- Ekonomiyi canlı hale getirmek ve faiz oranı kararlarında özgürlük sağlamak
- Ulusal para birimini devalüe ederek ihracat kazançlarını artırmak
- Devlet harcamalarını düşürmek yoluyla bütçede oluşan açıkları kapatmak
- Esnek döviz kuru uygulamasına geçilmesi
- Fiyat düzenlemelerini ve sübvansiyonları en aza indirmek
- İhracatçılara yönelik ihracat teşvikleri, vergi indirimleri ve uygun krediler gibi faaliyetlerde bulunmak (Yürekli, 2004: 128)

Bu açıdan Türkiye'nin 1980'li yıllardaki dış ticaret politikası uygulamasını incelerken 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları ve tedbirlerine odaklanmak yerinde olacaktır. 24 Ocak 1980 tarihli ekonomik plan, o dönemde bazı Latin Amerika ülkeleri tarafından uygulanan Ortodoks istikrar planına benzer şekilde, Türkiye'de önceki yıllarda uygulanan istikrar planından farklıydı (Şahin, 2012:189). 24 Ocak

1980 tarihli Ekonomik İstikrar Programının temel amacı, devletin ekonomiyi müdahalesini ortadan kaldırmak ve devletin ekonomik faaliyetini azaltarak piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak olarak belirlenmiştir. Amacı, devleti ekonomik olarak küçültmek ve ekonominin makro ve mikro dengesini sağlamak için serbest piyasada fiyat mekanizması rolünü oynamaktır.

24 Ocak kararının hem kısa hem de uzun vadeli hedefleri vardır. Planın kısa vadeli hedefleri arasında öncelikle ekonomiyi içine düştüğü darboğazdan çıkarmak yer alıyordu. Bunun için öncelikle dış ödemenin zorluklarını aşılmalıydı. Türkiye bu konudaki programın hazırlık aşamasında IMF'nin temsilcisidir. Bu doğrultuda kurduğu ve iş birliği yaptığı uluslararası finans kuruluşlarıyla anlaşmak zorundaydı. Ancak programın kısa vadeli amacı için 1960'lardan bu yana görülen yüksek büyüme oranlarından vazgeçilmesi gerekmektedir. 24 Ocak'ta kararlaştırılan kısa ve uzun vadeli hedeflere ulaşmanın temel yolunun serbest piyasanın işlemesine izin vermek olduğu görülmektedir.

24 Ocak kararlarının en önemli özelliği, temelde devalüasyon uygulamalarını içermesidir. Bu durumda; resmi döviz kurunu serbest piyasa kuruna yaklaştırmak ve Türk lirasındaki aşırı değerlenmeyi ortadan kaldırmak için, karar çerçevesinde dolar kuru (1 dolar = 47,1 TL) den (1 dolar = 70 TL) ye yükseltmiştir. 1981 yılında Türkiye'de uluslararası piyasalardaki oran Merkez Bankası'na ekonomik gelişmeleri de göz önünde bulundurarak günlük olarak tespit ve ilan etme yetkisi verilmiştir.

24 Ocak kararı kapsamında alınan önlemlerin bir kısmı devletin ekonomideki konumunu düşürmeyi ve piyasaya doğrudan müdahalesini azaltmayı amaçlamaktaydı. Piyasaya devlet müdahalesinin kaldırılması anlamında, fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılmasının yanı sıra rezerv fiyatları üzerindeki kısıtlamalar ve destekleyici satın alma davranışı görülebilir. Dış ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesinde alınan en önemli tedbirler, döviz işlemlerinin serbestleştirilmesi ve döviz piyasası kontrol ve yasaklarının serbestleştirilmesidir.

1980 yılında ilk adım olarak ithalat damga vergisi %25'ten %1'e düşürüldü ve ithalat denetimi basitleştirildi (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2002:8). Ocak 1984'te ithalat rejimi reformu ile önceki uygulamalardan kökten farklı bir anlayış getirildi. Yeni sistemde, ithal edilmesi açıkça yasaklanmayan çeşitli malların ithalatı

mümkün hale gelmiştir. 1983'te hükümet değişikliğiyle birlikte ekonomi politikasının liberalleşmesi hız kazanmıştır. Sayısal kısıtlamaların tarife beyanları ile değiştirilmesiyle koruma oranı düşürülmüştür. İhracat gevşetildi ve ihracatçılara ihracat takviyesi gibi parasal teşvikler sunulmuştur (Saçık, 2009: 3)

Ocak 1984'te ithalat rejimi reformu ile önceki uygulamalardan kökten farklı bir anlayış getirildi. Yeni sisteme göre, ithal edilmesi açıkça yasaklanmayan tüm mallar ithal edilebilir hale gelmiştir. Sayısal kısıtlamaların azaltılmasına ek olarak, tarifeler de düşürülmüştür (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2002:8). 1985 yılında yasaklı maddeler listesi yürürlükten kaldırılmış, yasaklanmış madde sayısı 500'den üçe düşürülmüştür. Temmuz 1989'da hükümet, yerel üretimi haksız rekabetten korumak için Anti-damping Yasasını yürürlüğe koymuştur. İthalatın serbestleştirilmesi 1989'da hız kazandı. 1990 yılına gelindiğinde ithalat rejimi yeniden değişmiş ve bu kapsamda ithalat bonusu ve lisans alma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. 1990'lı yıllarda Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından küreselleşme olgusunun ekonomik yansıması Türkiye'nin ihracat performansının düşmesine neden olmuştur. Bu zaman içerisinde oluşan durgunluk ve Körfez krizi gibi etkenler sebebiyle ekonomide yüksek enflasyon görülmüştür. Daha sonra 1991 ve 1992 yıllarında tarifelerde bazı küçük değişiklikler getirmiştir. 1993 yılından itibaren AB ile gümrük birliği ilişkisi içinde bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1993 yılında, ithalattan alınan vergiler tarifelerde birleştirildi ve Avrupa Topluluğu ile yapılan gümrük birliği anlaşması kapsamında tek bir vergi uygulanarak nominal koruma oranı yaklaşık 2,5 puan düşürülmüştür. Koruma oranları 1994 yılında düşmeye devam etmiştir (Parasız,2003:429). Ayrıca, yükselen iç ve dış borçların yanı sıra, Türkiye 1994 yılında da ekonomik bir krize girmiştir. Türkiye, kriz sonrası 5 Nisan'da aldığı karar ve yüksek oranda amortisman ile ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik tedbirler alarak dış pazarlardaki rekabet gücünü artırmıştır (Özçalık, 2007: 46). 1980'den sonra Türkiye ekonomisinin neredeyse liberalleşme avantajları çağına doğru büyük bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Bazı görüşler ise, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle raydan çıktığını ve ekonomik yapıdaki düzeltilmesi zor çarpıklıkların olduğunu iddia etmektedir. Ancak politika uygulama mantığından hareketle Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında piyasa ekonomisine dönmüş ve küreselleşmeden kısmen etkilenmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda kamu açıklarını kapatmak için açılan sermaye hesabından

yararlanmak istenmesine rağmen, bu açıkların dış piyasalar tarafından finanse edilmesi Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerini artırmış, dolayısıyla dış borcu yükseltilmiştir.

Tablo 3:Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri, 1980–2000.

Yıllar	İhracat (Milyar Dolar)	Değişim (%)	İthalat (Milyar Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)	Dış Ticaret Hattı (Milyar Dolar)	İhracat/ İthalat Oranı (%)
1980	2.910.122	28,7	7.909.364	56,0	-4.999.242	10.819.486	36,8
1981	4.702.934	61,6	8.933.374	12,9	-4.230.439	13.636.308	52,6
1982	5.745.973	22,2	8.842.665	-1,0	-3.096.692	14.588.639	65,0
1983	5.727.834	-0,3	9.235.002	4,4	-3507168	14.962.836	62,0
1984	7.133.604	24,5	10.757.032	16,5	-3.623.429	17.890.636	66,3
1985	7.958.010	11,6	11.343.376	5,5	-3.385.367	19.301.386	70,2
1986	7.456.726	-6,3	11.104.771	-2,1	-3.648.046	18.561.497	67,1
1987	10.190.049	36,7	14.157.807	27,5	-3.967.757	24.347.856	72,0
1988	11.662.024	14,4	14.335.398	1,3	-2.673.374	25.997.422	81,4
1989	11.624.692	-0,3	15.792.143	10,2	-4.167.451	27.416.835	73,6
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	35.261.413	58,1

1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	-14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	-22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344	58,7
1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	-14.084.047	67.258.497	65,4
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0

Kaynak: (TUİK, 2009, s.3; TUİK, 2010, s.662-676).

1980 yılında 2,91 milyar ABD doları olan ihracat, 2000 yılında on kat artarak 27,775 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. İthalat rakamlarında da aynı artış görülmüştür. Dolayısıyla bu yıllarda dış ticaret hacminin arttığı söylenebilmektedir. Ekonomide dış ticaretin gelişimini gösteren önemli kriterlerden biri de sektörün toplam GSYİH içindeki payıdır. Verilere baktığımızda ithalat ve ihracat dalgalandıkça bu oranlar değişmektedir. Ürün kompozisyonunda, 1980 yılında tarımsal ihracatın sektörel payı 1,629,2 milyon dolar, sanayinin sektörel payı 1,064,8 milyon dolara yükselmiştir. 2000 yılında, rakamlar tarım için 1,659,1 milyon dolar ve sanayi için 25,517,5 milyon

dolardır. Genel olarak, 1980 ve 1990 döneminde benimsenen ihracata dayalı büyüme modeli, gelişmekte olan ülkeler için faydalı olmuştur. 1990'larda %12 olan tarım ticareti, 1980'de dünya ihracatının %15'ini oluşturmaktaydı, ancak Türkiye'nin tarım ticareti %65 iken bu oran dünya ihracatının %18'ini oluşturmaktaydı. Bu sonuçlar dış ticaret faaliyetlerinin kullanılmasından kaynaklanan üretim kapasitesinin yetersizliği ile ilgilidir (Batmaz, 2012: 38).

Türkiye'nin ithalat ve ihracat verileri 1990'lı yıllarda artmasına rağmen, ithalat değerinin ihracattan daha yüksek olması nedeniyle dış ticaret yapısının her zaman açık verdiği görülmektedir. Şiriner ve Doğru 1994 yılında alınan ekonomik önlemleri 1980'den beri uygulanamayan ve sorunlara yol açan eski politikayı düzenlemeyi hedefleyen bir uygulama politikası olarak düşünmüştür (Şiriner ve Doğru, 2008, s. 172). İlerleyen zamanlarda döviz kuru, 5 Nisan 1994'te istikrar planı ilan edilene kadar hızla yükselmeye devam etmiştir. Bununla birlikte, Türk lirası serbest piyasada değer kaybetmeye de devam etmiştir. Ekonomik durgunluk yoğunlaşmış ve finansal kriz giderek reel sektörü etkilemiştir.

5 Nisan kararının temel amacı, finansal piyasaların istikrarını sağlamaktır. Döviz piyasası serbest rekabet durumundayken, Türk lirası serbest piyasada hızla değer kaybederek üç ayda 1 ABD Doları 15.000 TL'den, 32.000 TL'ye yükselmiştir (Şahin, 2012:222). Faiz artırımını, yüksek getirili tahvil satışı, döviz takası ve satışı ilk sonuçları almıştır. 1994 yılının mayıs ayı sonunda döviz kuru az çok istikrarlı bir düzeye ulaşmış ve dolar 32 bin lirada kalmıştır. Kamu harcamalarında tasarruf sağlanmasına yönelik tedbirler arasında devlet bütçesinde kapsamlı ve sıkı tasarruf uygulamaları başlatılmıştır. Kamu sektörü savunma ve güvenlik harcamaları hariç tutulduğunda, yinelenen harcamalar yüzde 30 ile sınırlandırılmıştır. Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli mal ve hizmetler alımları kısıtlı yapılmıştır.

1990'lar Türkiye'de siyasi ve ekonomik çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. 12 Eylül askeri darbesinin ardından gelen siyasi istikrarsızlık Türkiye'de yıllarca sürmüştür. Ayrıca 1990'larda, Türkiye'nin ekonomi ve ticaret politikasını doğrudan etkileyen iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan biri de uluslararası ticarettir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi; 2. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik

serbestleşme sağlamak amacıyla başlatılan GATT prosedürünün ve 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla oluşmuştur. Küresel ve bölgesel düzeydeki bu gelişmeler sonucunda, 1980 yılından sonra yaygın olarak kullanılan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılmış ve Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak “Devlet İhracat Yardımı” programı oluşturulmuş ve Haziran 1995'te uygulamaya başlanmıştır. Türkiye'nin dış ticaret yapısı ve ihracat potansiyeli dikkate alınarak oluşturulan AB gümrük mevzuatına uygun ithalat işleme rejimi 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliği anlaşması, Türkiye'nin 1980'lerden bu yana yoğun bir şekilde izlediği ihracata dayalı serbest dış ticaret politikası ve uygulanması için bugüne kadar yapılmış en kapsamlı ticaret anlaşması olduğu için çok önemlidir. Türkiye'nin gümrük birliğine karşı yükümlülüklerinin, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği yükümlülükleriyle örtüştüğü görülmektedir. Gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinde, ilk aşamada tarife ve kotaların kaldırılmasından doğacak kamu geliri kaybına odaklanıldığı görülmektedir.

1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan ve 1998 yılında Rusya'ya yayılan kriz, dış talebin ve Türkiye'nin önemli ihracat pazarının daralması ve Türkiye'nin sanayi merkezini etkileyen Ağustos 1999 depremi nedeniyle 1998-1999 döneminde diğer yıllara göre ihracat hacmi daha düşük gitmiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri, 2000–2020.

Yıllar	İhracat (Milyar Dolar)	Değişim (%)	İthalat (Milyar Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyar Dolar)	İhracat/ İthalat Oranı (%)
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24,0	-10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886	69,9

2003	47.252.836	31,0	69.339.692	34,5	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	16,3	116.774.151	19,7	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.499	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	25,4	170.062.715	21,8	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	161.480.915	-0,4	260.822.803	6,4	-99.341.888	422.303.718	61,9
2014	166.504.862	3,1	251.142.429	-3,7	-84.637.567	417.647.291	66,3
2015	150.982.114	-9,3	213.619.211	-14,9	-62.637.098	364.601.325	70,7
2016	149.246.999	-1,1	202.189.242	-5,4	-52.942.243	351.436.241	73,8

2017	164.494.619	10,2	238.715.128	18,1	-74.220.509	403.209.747	68,9
2018	177.168.756	7,7	231.152.483	-3,2	-53.983.726	408.321.239	76,6
2019	180.832.722	2,1	210.345.203	-9,0	-29.512.481	391.177.924	86,0
2020	169.637.755	-6,2	219.516.807	4,4	-49.879.052	389.154.562	77,3

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

2000'li yıllara ait dış ticaret verilerinin göze çarpan özelliği hem ithalat hem de ihracat verilerinin artan bir eğilim göstermesidir. Ancak artan bu rakamlara rağmen ithalatın ihracattan fazla olması nedeniyle dış ticaret açığı rakamları ve cari açık rakamları önemli ölçüde yükselmiştir. İhracat rakamları 2000 yılında 27,8 milyar dolar iken, 2003 yılında 47,3 milyar dolara ve 2008 yılında ise 132 milyar dolara çıkmıştır. 2000 yılında, ekonomideki sorunlar artmış ve Uluslararası Para Fonu ile yapılan müzakereler stand-by anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu protokole önceki yıllarda kullanılan koşullara ek olarak döviz çıpası öngörülmüştür. Kur sabitleme uygulaması, daha önce açıklanan devalüasyon uygulama planını kabul etmiştir. Son olarak, Kasım 2000'de ödemeler gerçekleştirilememiş ve bankalar yükümlülüklerini yerine getirememiştir.

2001 yılından itibaren büyümedeki artış dış ticarete kendini açıkça göstermesine rağmen, ithalattaki artışın ihracattaki artışın üzerinde olması dış ticaret dengesinde büyük bir hataya neden olmuştur. Buna rağmen IMF'den alınan desteğin ve yabancı sermayenin genişlemesinin olumlu etkisi olmuş ve Türk Lirası değer kaybetmiştir. 2007 yılına kadar yaşanan yolsuzluk ve cari açıkların yanı sıra, 2008 yılındaki küresel mali kriz, pozitif ekonomik büyümeyi baltalamıştır (Doğan, 2012: 70). Türkiye'nin 2000-2009 yılları arasındaki ekonomik performansının analizi, 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen Marmara depremi ile ekonomik çalkantıya girmiş olup 2001 yılındaki büyümenin %5,7 seviyesinde düştüğünü göstermektedir. Bu yıldaki bankacılık ve finans sektörü krizi ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir. 2001

programının, IMF himayesinde 1980 sonrasında geliştirilen ve Washington Mutabakatı bağlamında hazırlanan diğer programlardan çok farklı olduğu söylenebilir.

Türkiye ekonomisi 2002 yılından itibaren hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Türkiye'de 1980 ile 1989 yılları arasında ortalama büyüme oranı %4,1, 1990 ile 1999 yılları arasında ortalama büyüme oranı %4,0 ve 2000 ile 2009 yılları arasında ise oran %3,8 olarak gerçekleşmiştir (Kaya, 2016, s. 67).

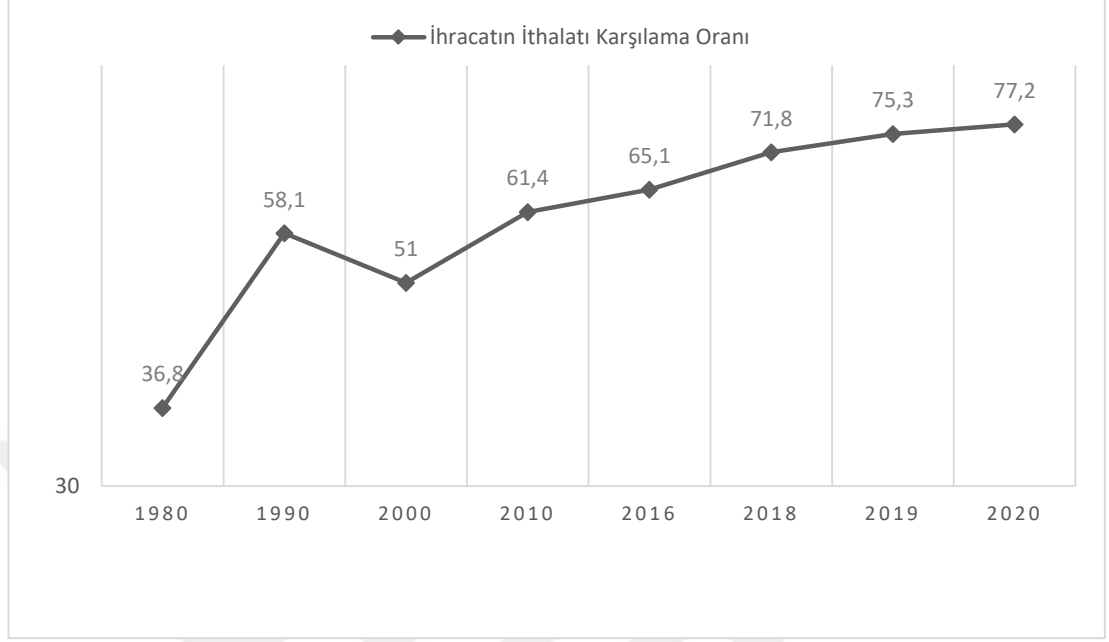
2003 yılına gelindiğinde, dünya üretimi % 3,9 büyümüşü ve dünya ihracatı % 16 artarak 7,3 trilyon dolara yükselmiştir. 2003 yılında USD/EUR paritesinin gelişmesi, USD cinsinden yayınlanan ticaret verilerinde önemli bir artışa yol açmıştır. Bu durumda 2001 ve 2002 yıllarında ihracat artışının 2003 yılında da devam ettiği, dünya ve Türkiye ekonomisindeki gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin 2003 yılında ihracatı bir önceki yıla göre %31 artarak 47,3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ihracat rakamı, Türkiye'yi 2003 yılı itibarıyla dünyanın en büyük 24. ihracatçısı yapmaktadır. Ayrıca, %31'lik ihracat büyüme oranı, Türkiye'yi en çok ihracat yapan 30 ülke arasında ikinci en yüksek ihracat büyüme oranına sahip olan ülke yapmaktadır. 2002-2008 döneminde dış ticaret hızla gelişmiştir. Bu dönemde ihracat 36 milyar dolardan 132 milyar dolara, ithalat ise 50 milyar dolardan 202 milyar dolara yükselmiştir. Bu gelişme sonucunda; dış ticaret açığı ve cari açık hızla genişlemiş ve dış borç stoku artmaya devam etmiştir. 2008 yılı sonunda cari açık 41,5 milyar ABD dolarını, dış borç stoku ise 280 milyar ABD dolarını aşmıştır. ABD konut piyasasının Ağustos 2007'de yaşadığı finansal kriz, 2008 yılının son çeyreğinde ekonomik krize dönüşerek diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin büyüme rakamları 2009 yılının ilk çeyreğine kadar negatif seyretmiş ve bu dönemlerde ekonomik yavaşlama ortaya çıkmıştır. 2008 yılındaki Dünya Finans Krizinin ardından 2009 yılı itibari ile dış ticaret rakamlarında ciddi bir düşüş yaşanmış, ekonomi ise %4,8 küçülmüştür. 2010 yılı ve sonrası dönemde Avrupa Birliği ve gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluk, Türkiye'nin dış ticaretinin artmasını sağlamış, büyüme hızı ise ortalama %9 olmuştur.

Türkiye'nin büyüme hızı 2010- 2011 döneminde toparlanma dönemine girmiş ve bu dönemde Türkiye ekonomisi yaklaşık 114 milyar dolarlık ihracat gerçekleşmiştir. Bu değer, ABD'deki borç krizine atfedilebilecek kriz öncesi değerden

daha düşük bir değerdir. 2011 yılı başında büyüme ivmesi yavaşlasa da ikinci çeyrekteen itibaren toparlanarak üçüncü çeyrekteki %8,2'lik büyüme oranı ile Çin'den sonra dünyanın en hızlı büyüyen ikinci ülkesi olmuştur (SETA, 2010: 107). 2012 yılında hem ithalat hem de ihracat artmış, toplam ithalat ve ihracat hacmi bir önceki yıla göre 8 puan artarak %64,5'e yükselmiş toplam dış ticaret hacmi ise tüm yıl için 357,7 milyar ABD doları olmuştur. TÜİK verilerine göre 2013 yılında ihracat Ocak 2012'ye göre %11,2 artarak 11.509 milyar dolar olmuş, Türkiye ise %4 büyümüştür.2014 yılında iç talepte gözlenen durgunluk dış ticaret verilerini de etkilemeye devam etmiş, şubat ayı itibarıyla ihracat 13,2 milyar ABD doları, ithalat ise 18,3 milyar ABD doları olmuştur.

2014 yılında Türkiye'nin kredi notunun düşmesiyle enflasyon %8,2'ye, işsizlik ise %9,9'a yükselmiştir. 2015 yılında doların 2,80 TL'ye yükselmesiyle birçok işletme iflas etmiş ve işsizlik oranı %10,3'e yükselmiştir. 1 ABD doları 2016'da 3,00 lirayı geçmiş ve Rusya ile yaşanan uçak krizinin ardından Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargo ekonomiyi oldukça sıkıntılı bir hale getirmiştir. 2018 yılı Türkiye ekonomisinin krizden geçtiği yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Dolar, Amerika ile yaşanan siyasi gerilimler nedeniyle 7,00 liraya yükselmiş, işletmeler aşırı harcama nedeniyle iflas ilan etmiştir. Enflasyon % 20,3'e çıkarak yaklaşık 15 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Öte yandan, merkez bankası enflasyon değerini ve dolar kurundaki yükselişi azaltmak için faiz oranlarını yükselmiştir.

Grafik 1: 1980-2020 Dönemi Türk Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranının 1980-2020 dönemindeki verilerine bakıldığında; 1980’de %36,8 olan oran 1988’de %81,4, 1994’de ise %77,8 oranına yükseldiği gözükmemektedir. Bu dönemlerin genel ortalaması alındığında %60’lar seviyesinde ilerlediği gözlemlenmiştir. Fakat pandeminin dış ticaretteki etkisinin yoğun olarak gözlemlendiği 2020 yılında 2019 yılına oranla düşerek, ihracatın ithalatı karşılama oranını 2019 yılında %84,6 2020 yılında ise %77,2 oranında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 2020 yılında ithalat için ödenen dövizin %77,2’si ihracattan elde edilen dövizle karşılanmıştır.

Tablo 5: Türkiye'nin 2010-2019 Döneminde En Fazla İhracat Gerçekleştirdiği Ülkeler (Milyar Dolar)

Ülkeler	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Almanya	16.624	16.136	15.118	13.998	13.417	15.147	13.702	13.124	13.950	11.479
Birleşik Krallık	11.281	11.106	9.603	11.685	10.556	9.903	8.785	8.693	8.151	7.235
İtalya	9.754	9.560	8.473	7.580	6.887	7.141	6.718	6.373	7.851	6.505
Irak	10.224	8.346	9.054	7.636	8.549	6.887	11.948	10.822	8.310	6.036
ABD	8.971	8.304	8.654	6.623	6.395	6.341	5.640	5.604	4.584	3.762
İspanya	8.141	7.708	6.302	4.988	4.742	4.749	4.334	3.717	3.917	3.536
Fransa	7.946	7.287	6.584	6.022	5.845	6.464	6.376	6.198	6.805	6.054
Hollanda	5.762	4.760	3.864	3.589	3.154	3.458	3.538	3.244	3.243	2.461
İsrail	4.464	3.894	3.407	2.955	2.698	2.950	2.649	2.329	2.391	2.080
Romanya	4.073	3.867	3.139	2.671	2.815	3.008	2.616	2.495	2.878	2.599
Rusya	4.153	3.399	2.734	1.732	3.588	5.943	6.964	6.680	5.992	4.628
Polonya	3.449	3.346	3.070	2.650	2.329	2.401	2.058	1.853	1.758	1.504
Birleşik Arap Emirlikleri	3.293	3.137	9.184	5.406	4.681	4.655	4.965	8.174	3.706	3.332
Mısır	3.510	3.053	2.360	2.732	3.124	3.297	3.200	3.679	2.759	2.250
Şili	2.726	2.912	2.936	2.328	2.414	2.861	3.600	2.833	2.466	2.269
Diğerleri	119.154	86.952	82.794	74.782	78.780	91.562	85.496	89.862	72.826	37.971
Toplam	180.870	167.920	156.992	142.529	143.838	157.610	151.802	152.461	134.906	113.883

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545

2010 ile 2018 yılları arasında Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkeler arasında Almanya birinci sıradadır. Bu sonucun ortaya çıkmasında Almanya ile olan ilişkiler ve orada bulunan Türk vatandaşların etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir.

Almanya'dan sonra Birleşik Krallık ikinci sırada, İtalya üçüncü sırada ve Irak dördüncü sırada yer almaktadır. Tablo 7'de yer alan ülkelere gerçekleştirilen ihracat, yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu tabloya göre 2018 yılında Almanya'ya yapılan ihracat 16,1 milyar dolar, Irak'a yapılan ihracat 8,3 milyar dolar, İtalya'ya yapılan ihracat 9,5 milyar dolar ve Amerika'ya yapılan ihracat 8,3 milyardır. Bu verilere göre hazırlanan grafikte 2018 yılı itibarıyla Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı

ilk 5 ülke (milyar ABD doları olarak) sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya, Irak ve ABD olduğu görülmektedir.

2020 yılında dış ticaret verileri ülkeler bazında incelenmiş olup 207 ülkeye ihracat yapılmıştır. En çok ihracat yaptığımız 5 ülke Irak (2,9 milyar dolar), Almanya (1,6 milyar dolar), Rusya (1,4 milyon dolar), ABD (1,1 milyar dolar) ve İtalya (0,8 milyar dolar) şeklinde sıralanmaktadır. Bu 5 ülkeye yapılan ihracat, toplam ihracatımızın %38'ini oluşturmaktadır. En çok ihracat yapılan 3 ülkeye göre en çok ihraç ettiğimiz ürünler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Irak'a yapılan ihracatta (0,44 milyar dolar), tavuk eti (0,24 milyar dolar), gofret ve waffle (0,13 milyar dolar)
- Almanya'ya yapılan ihracatta ambalajlı fındık (0,19 milyar dolar), fındık içi (0,18 milyar dolar) ve kiraz (0,09 milyar dolar)
- Rusya'ya yapılan ihracatta mandalina (0,22 milyar dolar), şeftali (0,12 milyar dolar) ve üzüm (0,09 milyar dolar)

Tablo 6: Türkiye'nin 2010-2019 Döneminde En Fazla İthalat Gerçekleştirdiği Ülkeler (Milyar Dolar)

Ülkeler	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Rusya	23.1 16	21.9 89	19.514	15.162	20.401	25.28 8	25.064	26.625	23.952	21.600
Çin	19.1 27	20.7 19	23.370	25.441	24.873	24.91 8	24.685	21.295	21.693	17.180
Almanya	19.2 79	20.4 07	21.301	21.474	21.351	22.36 9	24.182	21.400	22.985	17.549
ABD	12.1 53	12.3 77	11.951	10.867	11.141	12.72 7	12.596	14.130	16.034	12.318
İtalya	9.34 9	10.1 54	11.304	10.218	10.639	12.05 5	12.884	13.344	13.449	10.139
Hindistan	6.63 5	7.53 4	6.216	5.757	5.613	6.898	6.367	5.843	6.498	3.409
B. Krallık	5.63 8	7.44 6	6.548	5.320	5.541	5.932	6.281	5.629	5.840	4.680
Fransa	6.78 7	7.41 3	8.070	7.364	7.597	8.122	8.079	8.589	9.229	8.176
İran	5.63 8	6.34 3	6.608	6.384	7.057	7.548	6.088	5.660	6.298	4.764
G. Kore	5.77 6	6.34 3	6.608	6.384	7.057	7.548	6.088	5.660	6.298	4.764
İspanya	4.44 6	5.49 2	6.372	5.679	5.588	6.075	6.417	6.023	6.196	4.840

Japonya	3.647	4.124	4.281	3.943	3.140	3.199	3.453	3.601	4.263	3.297
B. Arap Emirlikleri	4.388	3.780	5.546	3.701	2.008	3.253	5.384	3.596	1.649	698
Belçika	3.229	3.571	3.728	3.200	3.146	3.863	3.843	3.690	3.959	3.213
Hollanda	3.202	3.304	3.747	3.000	2.914	3.517	3.363	3.660	4.004	3.156
Diğerleri	150.487	108.665	118.917	90.631	93.021	116.320	125.435	114.030	114.863	50.590
Toplam	210.346	223.047	233.799	198.618	207.234	242.177	251.661	236.545	240.841	185.544

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2888

2019 yılında Türkiye’de gerçekleşen ithalatın %10’u Rusya’dan yapılırken, %9’u Çin’den, %9,5’i Almanya’dan, %6,6’sı ABD’den ve %5,5’i ise İtalya’dan yapılmıştır. 2018 yılında gerçekleştirilen ithalat içinde Rusya’nın payı %9,8 olurken, Çin’in payı %9,2, Almanya’nın payı %9,1 ve ABD’nin payı da %5,5 olmuştur.

2020 yılında dış ticaret verileri ülkeler bazında incelendiğinde 173 ülkeden ithalat yapıldığı görülmektedir. Ülke bazında ithalat verileri incelendiğinde, 2020 yılında en fazla ithalat yaptığımız ülkeler Rusya (3,2 milyar dolar), Brezilya (1,4 milyar dolar), Ukrayna (1 milyar dolar), ABD (0,9 milyar dolar) ve Malezya (0,6 milyar dolar) oldu. Rusya, Brezilya, Ukrayna, ABD ve Malezya’dan yapılan ithalat, toplam ithalatın %44,6’sını oluşturdu. Yılın ilk 7 ayında Ukrayna en çok ithalat yaptığımız 3. ülkeyken, Ağustos – Eylül döneminde 4. sıraya gerilemiş, yerini ABD’de kaptırmıştı. Kasım ayında Ukrayna tekrar 3. sıraya yükseldi ve yıl genelinde de bu pozisyonunu korudu. En çok ithalat yapılan 3 ülkeye göre en çok ithal ettiğimiz ürünler şu şekilde sıralanmıştır:

- Rusya’dan yapılan ithalatta öne çıkan ürünler buğday (1,5 milyar dolar), ayçiçeği yağı (0,5 milyar dolar) ve ayçiçeği (0,3 milyar dolar)
- Brezilya’dan yapılan ithalatta soya fasulyesi (0,82 milyar dolar), kahve (0,15 milyar dolar), tütün (0,13 milyar dolar)
- Ukrayna’dan yapılan ithalatta soya fasulyesi (0,28 milyar dolar), buğday (0,25 milyar dolar) ve dane mısır (0,12 milyar dolar)

1980'den 2020'e kadar olan süreçte, ekonomik gelişmeye göre Türkiye'nin dış ticaret hacmi artmış, dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980'de 2,9 milyar dolar olan Türkiye'nin ihracatı, ekonomik yapıdaki değişiklikler nedeniyle 2018'de 57 kat artarak 167,9 milyar dolara ulaştı. 1980-2018 döneminde sanayi sektörü, Türkiye ihracatında emtia grupları itibarıyla en etkili sektör olurken, 1990 ve 2009 yılları dışında ihracata en fazla katkı sağlayan ürün grubu ara malı oldu. Türkiye'nin son yıllarda en çok ihracat gerçekleştirdiği ülke Almanya olurken, onu İngiltere ve İtalya takip etmiştir. Türkiye'nin 1980'de 7,9 milyar dolar değerinde olan ithalatı, 2018'de 28 kat artarak 223 milyar dolara ulaşmıştır.

Ekonomik olarak gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin dünya ithalatındaki payı, gümrük birliği, coğrafi yakınlık ve diğer faktörlerin etkisiyle %52'ye ulaşan AB'nin ihracat payının %38,5'i kadar yüksektir. Dünya ihracatı içerisinde Türkiye'nin ithalat payının %22,9'unu Asya ülkeleri oluşturmaktadır. Tanıtım ve pazarlama nedeniyle son yıllarda yürütülen faaliyetler sonucunda Türkiye'nin komşu ülkelerle ihracatındaki payı giderek artmış ve bu gelişmeye bağlı olarak Türkiye'nin Orta Doğu, geçiş ekonomileri ve bu ülkelerin bulunduğu Afrika bölgelerine ihracat payı yükselmiştir. Ayrıca Türkiye'de ihracattan ithalata bağımlılığın önemli bir gösterge olduğu gözükmektedir. Türkiye'nin son on yıllık ithalat ve ihracat verilerine bakıldığında hem ihracatın hem de ithalatın dalgalı bir süreç izlediği görülmektedir. 2008 yılından 2017 yılı sonuna kadar toplam 1.388.195.824 ABD Doları tutarında ihracat gerçekleştirildiği ve bunun en büyük payını Almanya'nın oluşturduğu görülmektedir. Aynı dönemde ithalat değerinin 2.139.313.756 ABD Doları olduğu görülmekte ve en büyük payın Çin'e ait olduğu gözlenmektedir. Dış ticaret açısından bakıldığında, ithalatın ihracattan 751.117.932 ABD Doları fazla olduğu ve bu rakamın dış ticaret açığını ortaya koyduğu görülmektedir (Koşar, 2018:28). Türkiye'de çoğu elektronik ve teknoloji ürününün Çin'den ithal ediliyor olması nedeniyle Çin'in ithalatta ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

2.3. Pandemi Sürecinin Türkiye Dış Ticaretine Etkisi, 2019-2020

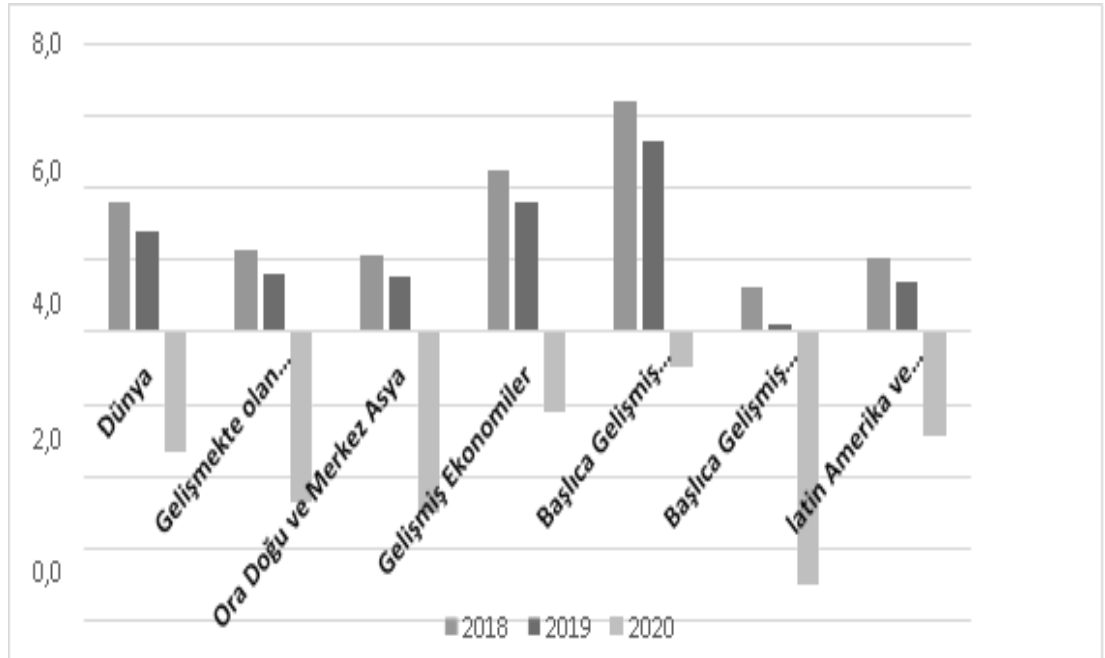
2019 yılının sonunda tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 salgını ile karşı karşıya kalınmıştır. COVID-19 salgını dünya çapında dış ticareti oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkeler tarafından uygulanan kısıtlayıcı tedbirler ile arz ve talepteki daralma, küresel ihracatın gerilemesine neden olmuştur. Döviz kuru

politikasının (TL'nin büyük ölçüde değer kaybı) ithalatın azalmasına, ihracatın artmasına yol açacağı beklentisi sağlanamamış bunun tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2021:5).

Artan dış ticaret engelleri, azalan güven endeksi, Çin-ABD ticaret anlaşmazlığı, AB-İngiltere anlaşmazlığı, küresel siyasi ve ekonomik belirsizlik, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik sorunlar ve bunların riskleri, gelişmiş ülkelerdeki yapısal faktörler; sağlanabilecek ekonomik büyümeyi zayıflatmıştır. 2019 yılında büyük bir güç olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin geri dönüşü veya diğer ülkeleri ilgilendiren meseleler, dünya ekonomisinin karşı karşıya kaldığı üretim ve ticaretin önündeki engeller haline gelmiştir. Dünya büyümesi bir önceki yıla göre %0,6 düşerek 2019'da %2,8'e gerilemiştir (TOBB, 2021).

Pandemi, 1929'daki "Büyük Buhran" dan bu yana en büyük kriz olarak kabul edilmektedir (Işık, 2021: 135-158). Ayrıca 2019 yılının son dönemi ve 2020 yılının ilk birkaç ayı itibariyle pandemi nedeniyle çok hızlı ve kapalı bir belirsizliğe girilmiştir. Salgının neden olduğu kriz, küresel finans büyüme ışığını söndürmüştü ve küresel ekonominin yanı sıra kayıt dışı ekonomiyi de küçülme evresine getirmiştir.

Grafik 2: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Büyüme Oranları, 2018-2020.

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği,2020.

Grafik 2’de genelinde görülen ekonomik yükselişin 2019 yılında yerini ekonomik yavaşlamaya bıraktığı gözlenmektedir. 2018 yılında %3,6, 2019 yılında %2,8 ve 2020 yılında %3,3 olarak düşüş gerçekleşmiştir. Dünya Ticaret Örgütü, pandemi nedeniyle dünya ticaret hacimlerinin 2020’de %13 ila %32 aralığında düşeceğini öngörerek, ortaya çıkacak olan ekonomik belirsizliğe dikkat çekmiştir (Jean, 2020: 135-139).

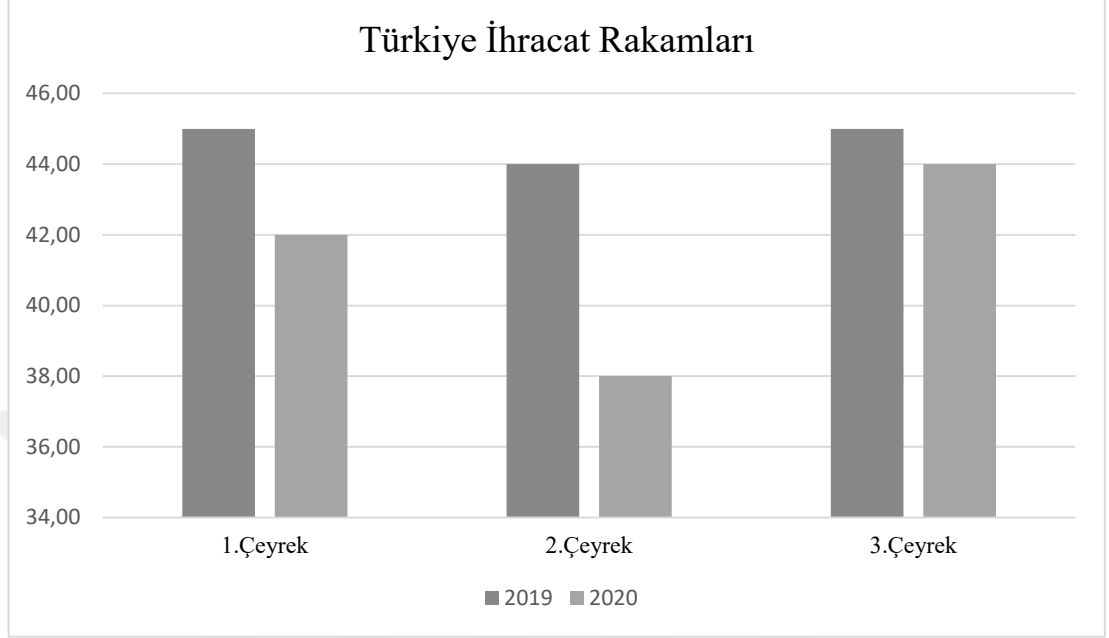
Tablo 7: Türkiye’de 2018-2020 Döneminde Ekonomik Büyüme Oranları (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim %)

2018				2019				2020			
1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç
7,5	5,8	2,5	-2,6	-2,5	-1,6	1	6	4,4	-10,4	6,3	6,2

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b.

Türkiye ekonomisi 2017 yılında yavaşlama eğilimi göstermeye başlarken, 2020 yılında ekonomik durgunluğa girmiş ve mart ayından itibaren salgının etkisiyle ekonomik durgunluk düzeyi artmıştır. Tablo 6’da yılın ilk çeyreğinde %4,4 oranında büyüme görülürken salgının etkisinin yoğunlaşmasıyla ikinci çeyreğinde %-10,4 oranında büyüme gerçekleşmiştir (Serkaya, Baş, 2021:147-167).

Grafik 3: Pandemi Döneminde Türkiye’de İhracat Rakamları (3 Aylık Dönemler Milyon Dolar)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB),2020.

Şekil 3’te pandeminin Türkiye ihracatına çeyrek dönem itibariyle etkisi görülmektedir. Pandeminin sonucunda ihracat her bir çeyrek dönemde düşüş eğilimine girmiştir. İkinci çeyrekteki şiddetli daralmaya, üçüncü çeyrekte daha küçük bir daralma eşlik etmiştir. Türkiye üçüncü çeyrekte dünya genelinde en fazla küçülen ekonomilerden biri olmuştur.

Pandemi sonucunda Türkiye'nin dış ticaret faaliyetlerine ilişkin aldığı tedbirler şu şekilde olmuştur;

- Çin'den ithal edilen ürünlerin gümrükteki dezenfeksiyonundan sonra girmesine izin verilmiş, bu durum bekleme maliyetlerini artırmıştır.
- Tıbbi malzeme ithalatındaki ek vergiler kaldırılmıştır (Oran ve Gökmen, 2021).

- Sınırların kapatılması suretiyle, denizcilik faaliyetlerine gelen yasaklanma mal ticaretinde aksamaya yol açmış ve maliyetler hızla artmıştır (Oran ve Gökmen, 2021: 377-391).

Kırılgan bir ekonomiyi canlandırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sürdürmek için neler yapılabileceği konusunda tavsiyelere ihtiyaç vardır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de hizmet sektörü pandemiden uzun vadede negatif yönde etkilenmiştir. Bu durumun yarattığı olumsuz etkileri en aza indirmek için Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımı çekmeye yönelik ekonomik tedbirler alması gerekmektedir. Bunun yanı sıra çeşitli vergi ertelemeleri ve muafiyetleri de yürürlüğe girmelidir. Diğer taraftan pandemi döneminde tedarik zincirinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Jeopolitik konumu ve tedarik zinciri çeşitlendirmesinin önemi ile Türkiye, küresel değer zincirlerinden daha fazla pay almak için gerekli politikaları geliştirmelidir.

2019 yılında ortaya çıkan ve dünya genelinde tüm ülkeleri etkileyen pandeminin olumsuz etkileri Türkiye’de de oldukça fazla hissedilmiştir. Mal ve hizmetlerin uluslararası ticaret akışlarında aksamlar meydana gelmiştir. Arz oranları düşmüş olup ithal mallara olan talep azalmıştır. Ülkelerarası giriş çıkış engellenmiş, mal ve hizmet ithalat ve ihracatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunun sonucunda ekonomik büyüme yavaşlamış, ödemeler dengesi bozulmuş, ülkeye sermaye girişi yavaşlamıştır.

SONUÇ

Geçmişten günümüze dış ticaret, sanayi toplumlarının daha yüksek verimlilik sorunlarına yönelik açık ticaret politikaları geliştirmelerini sağlayan bir unsurdur. Merkantilistler, dış ticaret üzerine ilk sistematik düşüncüyü geliştirmişlerdir. Büyüme ve refah artışı için ihracatı özendirmeye dayanan günümüz para politikası, ülkede ekonomik büyüme ve istihdam gibi birçok makroekonomik gösterge için daha önemli hale gelmiştir. Merkantilizmden sonra ortaya çıkan klasik iktisat düşünce okulunun temsilcisi Adam Smith'e göre, işbölümü ve dış ticaret alanındaki uzmanlaşma yüksek bir refah düzeyine ulaşmayı sağlamaktadır.

Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Genel teori, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında itici güç olduğu yönündedir. Dış ticaret, iç ticaret büyümesinin lokomotifi olduğundan, verimlilik artışının istihdamı da etkilemesi beklenmektedir. Dış ticaretin dış ülkelerde ekonomik büyümeyi ve istihdamı kolaylaştırdığı bilinen bir gerçektir. Geçmişten günümüze her büyüme teorisi, büyümenin çeşitli kaynaklarına işaret etse de ülkeler bu tür mal ve hizmetleri üretip satarak milli gelirlerini artırmaktadır. Uluslararası ticaret yoluyla yaratılan mevcut üretim hacmini artırmak veya dış ya da iç ticaret kanalıyla mal üretip ihraç etmek, daha önce üretilenden daha fazla emek gerektirmektedir. Bu durum istihdamı doğrudan etkilemekte ve artırmaktadır. Bu süreç ülkeler bağlamında değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve işsizlik oranlarının daha yüksek, gelişmiş ülkelerde ise işsizlik oranının daha düşük olduğu görülmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler, sınırsız ihtiyaçlarını kıt kaynaklarla karşılamayı ve kaynaklarının karlılık düzeyini artırmayı hedeflemektedir. Dış ticaret, ülkeler için bu amaca ulaşmanın önemli bir yolu olarak görülmektedir. Bu bağlamda dış ticaretin ekonomik büyüme hızı ve dış istihdamı artırıcı etkisi iktisatçılar tarafından tartışılmaktadır. Dış ticaretin temelleri, klasik dış ticaret teorisine dayanmaktadır. Geleneksel dış ticaret teorisi, ardından yeni klasik dış ticaret teorisinin izlediği klasik

dış ticaret teorisinin katkısıyla geliştirilen uluslararası ticaret ekonomisinin büyüme ve üretimi artırması beklenmektedir. Bu nedenle dış ticaret politikasının birincil belirleyicileri arasında ülkenin ekonomik büyüme hedefine ulaşabilmesi için uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, işbölümü ve uzmanlaşma gibi birçok faktör yer almaktadır. Dış ticaret teorisi ayrıca, dış ticarete ekonomik büyüme ve istihdam artışı için inovasyon, beşeri sermaye, kamu harcamaları, araştırma ve geliştirme gibi faktörlerin önemli olduğuna işaret etmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmasında dış ticaret önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü ülke içinde ticaretin gelişmesi üretilen mal ve hizmet miktarını artırmaktadır. Bu durum kalkınmayı hızlandırırken ekonomik büyüme üzerinde de olumlu bir etki yaratmaktadır. Bu durumun istihdamı artırmanın yanı sıra verimliliği artırması da beklenmektedir. Dolayısıyla dış ticaret, ülkelerin kaynaklarını daha verimli kullanmalarını sağlayan, kârlılığı artıran ve diğer makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu görünüm oluşturan bir unsurdur.

1980 sonrasında Türkiye’de ihracata dayalı üretim modeline geçişle birlikte ekonomik büyüme, ihracat fiyatlarının düşük tutulması sonucunda rekabet fırsatlarının genişlemesine yol açmıştır. İhracat fiyatlarını düşük tutabilmek için üretimin temel faktörlerinin ve tabii ki ücretlerin piyasa koşullarına göre belirlenmesi, 1980-1988 döneminde reel ücretlerin düşmesine neden olmuştur. Bu durum işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Ayrıca 1980’lerin sonlarında girişimciliği teşvik etmeye ve küçük işletmeleri geliştirmeye yönelik aktif politikalar uygulanmaya başlanmış, ancak bu dönemde kısıtlayıcı makroekonomik politikalar girişimciliğin gelişmesini engellemiştir. Kısacası 21. yüzyılın ilk on yılına kadar istihdam ve işsizlik sorununa gereken önem verilmemiş, hızla büyüyen ekonominin yarattığı istihdam olanaklarıyla sorunun tek başına çözüleceği beklentisi doğmuştur.

Ekonomideki büyümenin istihdam yaratmaması ve sektörler arası istihdam yaratma farklılıklarının olması büyümenin sektörel kompozisyonu açısından oldukça önemlidir. İstihdamın artırılması için kalkınma stratejilerinde öncelikli sektörler belirlenmeli ve genel politikalardan ziyade sektörel politikalar geliştirilmelidir. Kırsal alanlara veya geri kalmış alanlara yönelik politikaların düzenlenmesine ek olarak, bölgesel çekim merkezi olan illere sektörel destekler verilmelidir. Bunun için deneysel uygulamalar yapılmalıdır. Aynı düzeyde yatırım, hizmet sektöründe diğer sektörlerle

göre çok daha fazla yeni iş yaratmaktadır. Bu nedenle turizm, finans, bilişim, sağlık ve hemşirelik, aile ve çocuk gelişimi gibi uzun vadede istihdamın lokomotifi olan hizmet sektörlerine öncelik verilmelidir. Büyüme odaklı bir ekonomi politikası çerçevesinden bakıldığında, istihdamın lokomotifi olan hizmet sektörünün büyümesi, iç talebin canlanmasına ve gelir düzeyinin artırılmasına bağlıdır. Ücretlerin rolü, istihdam politikaları çerçevesinde sadece bir maliyet bileşeniyle sınırlı olmayıp, toplam talebin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye işgücü piyasası ücret esnekliği yerine yarı zamanlı çalışma ve geçici istihdam gibi esnek çalışma biçimlerinin yaygın kullanımı yoluyla esnek olmalıdır. İşgücü talebini artırmak için emek maliyetlerini azaltmak için emek vergileri düşürülmelidir.

Büyümeye yön verecek bir gösterge olarak dış ticareti artırıcı tedbirler artırılmalıdır. Komşu ülkelerle ilişkiler bu süreçteki önemli gelişmelerden biridir. Özellikle sınır yerleşimlerinde hareketlilik ve ticaret fırsatlarını sağlayan kesintisiz ve vizesiz geçişler mutlaka değerlendirilmelidir. Bu ve benzeri uygulamalarla ihracat için olumlu unsurlar artırılmalı ve dışa bağımlı ihracat yapısından kaçınılmalıdır. Ülke ekonomisini geliştirmek ve dış ticareti artırmak için sanayi sektörüne ve yatırıma daha fazla ağırlık verilmelidir. Sanayi sektörü yeni yatırımlar açısından daha verimli hale getirilmelidir. İthal ürünleri üretmek, ithalatı azaltmak ve dövizü ülke içinde tutmak için gereken teknoloji ve altyapıyı oluşturmak gerekmektedir. Gerekirse siyasi otoriteler maliye politikasını belirli kurallara göre belirlemeli ve popülist harcama çeşitlerinden uzak durulmalıdır. Kamu harcamaları; altyapı, araştırma ve geliştirme, verimliliği artıran üretimle yakından ilgili alanlara kaydırılmalıdır. Büyümenin verimlilik üzerine kurulu olması, enflasyonun düşürülmesine büyük katkı sağlayacaktır. Büyümenin temelinde sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bunun için yapısal reformların devamlı olarak sürdürülmesi, siyasi istikrar sağlanması, popülist uygulamalardan kaçınılması ve istikrarı korumakla sorumlu kuruluşların şeffaf politikalar izlemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013). *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (2), 15-32.
- Ardıç, H. (2004). *1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aslan, N.ve Yörük, D. (2008). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2).
- Ataç, B. (1999). Maliye Politikası, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını, Eskişehir, 304.
- Aydemir, C. ve Genç S. (2011), Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36).
- Aydın, F. M., Başkaya, Yusuf S. ve Demiroğlu, U. (2014). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları. (8), Ankara
- Aygün, M. (2010). Firma Düzeyinde İhracat Performansının Belirleyicileri: Türk Sermaye Piyasası Örneği. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 19 (2), 113-133.
- Babacan, M. (2012). Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Paradigması. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Barker, A. T. & Kaynak, E. (1992). An Empirical Investigation of the Differences Between Initiating and Continuing Exporters. *European Journal of Marketing*, 26(3), 27-36.
- Batmaz, N. (2010). Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler Denizli İli Örneği: 2010. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 5(9), 27-54.
- Bayrak, M., Kanca, O. C. (2013). Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri, *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 18.

- Bedir, A. (2009). Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü ile Endüstri-İç Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği. DPT ISBN978-975-19-4482-5, 1-223
- Bennett, R. (1998). International Marketing: Strategy, Planning, Market Entry& Implementation. Kogan Page, London.
- Birincioğlu, E. (2017). *İthalat ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- Çapan, Z. İ. (2009). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Çetin, M. ve Şeker, F. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 121-142.
- Doğan, E. (2012). *Türkiye'de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri*. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- DTM (2005). İhracat Stratejik Planı, Revize edilmiş 2. Baskı, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), Ankara.
- Erdemir, E. (2014). *Üçüz Açıklar Hipotezi (Türkiye Örneği)*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir (Erişim Tarihi: 20.05.2022)
- Eren, L. (2015), *Tarımsal Kapitalizm: Fizyokrasi, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2).
- Ertürk, E. (2001). Uluslararası İktisat. Alfa Yayıncılık.
- Heckscher, E. (1919), The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income, in H. S. Ellis, L. Z. Metzler (eds) 1966. Readings in the Theory of International Trade, London: George Allen and Unwin.

- Hepaktan, E. C. (2008). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümü, İzmir.
- Işık, A. (2021). Salgın Ekonomisine Genel Bir Bakış. International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences, 7(2), 135-158.
- Jean, S. (2020). How The Covid-19 Pandemic is Reshaping the Trade Landscape and What to do About It. Intereconomics, 55, 135-139.
- Karakayalı, H.ve Dilber, İ. (2010). *Kuramlarda Büyüme ve Kalkınma*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Kaya, F. (2010). Uluslararası Ticarete Temel Kavramlar. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/MevzuatSerisi/Mevzuat10/002_bolum_1_ve_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.05.2016)
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10. (Erişim Tarihi: 19.05.2022)
- Kaya, F. ve Turguttopbaş, N. (2012). Dış Ticaret İşlemleri. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, (1), Eskişehir.
- Kaya, F., Sümer, H. ve Sevim, A. (2013). Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, (1), Eskişehir.
- Kaynak, M. (2011). *Büyüme Teorileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadin Evrimi*, Altıncı Basım, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kishtainy, N. (2018), *Ekonominin Kısa Tarihi*, Çev. Abdullah Yılmaz (Çev.), İkinci Baskı, Alfa Basım: İstanbul.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye'de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3).

- Koşar, A. (2018). Türkiye'nin Son 10 Yılda En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkelerin Hiyerarşik Kümeleme Analizi ile Gruplandırılması ve Değerlendirilmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(8).
- Köksal, M. (2016). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Kurt, G. (2011). 2001 Ekonomik Kriz Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Küçükkalay, A. (2015), *İktisadi Düşünce Tarihi*, Dördüncü Baskı, Beta Basım: İstanbul.
- Nişancı, M., Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2011). Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerinde Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1).
- Oltulu, E. (2012). *Bütçe Açığı ve Cari Açık İlişkisi: 1980-2011 Türkiye Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Oran, İ. B., ve Gokmen, M. (2021). Covid-19'un Dünya ve Türkiye Dış Ticaretine Etkileri. *The Journal of Social Science*, 5(10), 377-391.
- Özbalcı, S. (2015). Türkiye, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi, Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 2(2).
- Özçalık, M. (2007). *Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990- 2006 Yılları Analizi)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Özsoylu, A. F. (2016). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim*, Karahan Kitabevi, 3. Baskı, Adana, 83-168.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pata, U. (2017). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: TodaYamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1).
- Paul R., K. (1980). Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade, *The American Economic Review*, 70 (5), 950-959.

- Saçık, S. Y. (2009). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(16), 163- 171.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi*. Çizgi Kitapevi.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans*. Güzem Can Yayınları, İstanbul
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: *Türkiye Örneği*, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13.
- Sertkaya, B., ve Seher, B. A. Ş. (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler Ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 147-167.
- Seymen, D. (2015). Dış Ticarete Ödeme Yöntemleri. <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/odeme%20yontemleri.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2016).
- Sönmez, S. (2009). Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, Ed. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 234, 25-75.
- Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Güncü Durumu*, 10. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Şiriner, İ., Doğru, Y. (2008). *Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayınevi, 6. Baskı, Ankara.
- TÜİK (2009). Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara.
- TÜİK (2009). İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- TÜİK (2014) İnternet Haber Bülteni,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16077>, Erişim: 21.11.2014.

TÜİK (2014) İnternet Haber Bülteni,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16078>, Erişim: 1 Ekim 2014

TÜİK (2014) İnternet Haber Bülteni,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16079>, Erişim: 22.11.2014

Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikler

Uçak, S. (2017). Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2).

Ülgener, S. F. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. İstanbul: DER Yayınları.

Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(10).

Yavuz, M. (2011). Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. Ege Üniversitesi 15. İktisat Kongresi.

Yıldırım, K. (2014), *Makro Ekonomi*, On ikinci Basım, Seçkin Yayınevi: Ankara.

Yıldırım, U. (2021), COVID-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatistiksel Bir Yaklaşım, *Fiscaeconomia*, 5(1), 280-295.

Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Ankara: Nobel Kitap.

Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Çorum (Erişim Tarihi: 17.05.2022).

Yurdakul, E. M. (2014). Türkiye’de İthalat Gelişimi ve İthalatın Yapay Sınır Ağlar Yöntemi İle Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Yurdakul, F. ve Aydın, M. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Özel Sayı*.

Yürekli, Ö. (2004). *Ekonomik Krizler Açısından Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

